

UIT

**NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET**

Det juridiske fakultet

Forbudet mot seksuell trakassering

En analyse og vurdering av det sivilrettslige vernet mot seksuell trakassering

Ane Kolstad Stemre

Liten masteroppgave i rettsvitenskap høst 2018

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Tema, rettslig plassering og problemstilling.....	1
1.2	Aktualitet.....	2
1.3	Metode	3
1.4	Avgrensninger og presiseringer	3
1.5	Videre fremstilling.....	4
2	Forbudet mot seksuell trakassering i likestillings- og diskrimineringsloven.....	4
2.1	Innledning	4
2.2	Virkeområdet for forbudet mot seksuell trakassering.....	6
2.3	Hva regnes som seksuell trakassering?.....	9
2.3.1	Innledning	9
2.3.2	Seksuell oppmerksomhet	10
2.3.3	Den seksuelle oppmerksomheten må være uønsket.....	11
2.3.4	Den uønskede seksuelle oppmerksomhetens formål eller virkning.....	15
2.4	Håndheving av forbudet mot seksuell trakassering	17
2.4.1	Likestillings- og diskrimineringsombudet og diskrimineringsnemndas kompetanse	17
2.4.2	Domstolenes kompetanse.....	18
2.5	Delt bevisbyrde	25
3	Erstatning som rettsvirkning ved seksuell trakassering	27
3.1	Innledning	27
3.2	Erstatningsrettslig vernet skade	28
3.3	Ansvarsgrunnlag	29
3.3.1	Innledning	29
3.3.2	Arbeidsgiveransvar	29
3.3.3	Culpaansvar.....	30
3.4	Kravet til årsakssammenheng	34

3.4.1	Faktisk årsakssammenheng.....	34
3.4.2	Rettslig årsakssammenheng.....	35
3.5	Erstatningsutmålingen.....	37
3.5.1	Økonomisk skade.....	37
3.5.2	Ikke-økonomisk skade.....	38
4	Folkerettslige forpliktelser.....	38
4.1	Innledning og metode.....	38
4.2	Norges forpliktelser etter FNs kvinnediskrimineringskonvensjon.....	39
4.3	Norges forpliktelser etter EU-direktiv 2004/113/EF og 2006/54/EF.....	42
4.4	Norges forpliktelser etter Istanbul-konvensjonen.....	44
4.5	Norges forpliktelser etter Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen.....	46
4.5.1	Innledning.....	46
4.5.2	Positive og negative forpliktelser etter EMK artikkel 8.....	47
4.5.3	Vurdering av likestillings- og diskrimineringsloven § 13 (1), jf. (3).....	49
5	Rettspolitisk vurdering.....	51
5.1	Innledning.....	51
5.2	Bør nemnda få kompetanse til å behandle saker om seksuell trakassering?.....	51
5.3	Hvordan bør definisjonen av seksuell trakassering endres?.....	53
5.4	Rettsikkerhetsbetraktninger.....	54
6	Kildeliste.....	56
6.1	Lover, konvensjoner og lignende.....	56
6.2	Forarbeider, stortingsdokumenter og lignende.....	58
6.3	Rettspraksis.....	61
6.4	Juridisk litteratur og lignende.....	63
6.5	Nettbaserte kilder.....	64

1 Innledning

1.1 Tema, rettslig plassering og problemstilling

Tema for avhandlingen er forbudet mot seksuell trakassering etter likestillings- og diskrimineringsloven¹ § 13 (1), jf. (3). Formålet med avhandlingen er å analysere dagens rettstilstand *de lege lata*, og å undersøke hvorvidt dagens rettstilstand er i overensstemmelse med Norges folkerettslige forpliktelser. Ved analysen av dagens rettstilstand har det, for å se helheten av forbudet, vært nødvendig å foreta rettslige vurderinger knyttet til likestillings- og diskrimineringsrett, erstatningsrett, sivilprosess og folkerett.

Enhver rettstat er positivt forpliktet til å beskytte sine borgeres privatliv. I Norge kan dette blant annet utledes direkte av Grunnloven² § 102 (1), jf. § 92 og Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen³ artikkel 8 nr. 1, jf. artikkel 1. Gjennomgående vil seksuell trakassering være et inngrep i retten til privatliv som kan ramme tre rettslige interesser: den fysiske integritet, den psykiske integritet og den seksuelle selvbestemmelse. Tradisjonelt har vernet av de nevnte rettsgodene vært regulert av straffeloven.⁴ Straffeloven gir et minimumsvern mot fysiske krenkelser, psykiske krenkelser og krenkelse av den seksuelle selvbestemmelse.

Forbudet mot seksuell trakassering i ldl. § 13 (1) gir et ytterligere vern av de tre rettsgodene fysisk og psykisk integritet og seksuell selvbestemmelse. Forbudet omfatter enda flere handlinger enn straffelovens bestemmelser. Borgernes krav på beskyttelse mot seksuell trakassering kan også utledes direkte av internasjonale kilder, som blant annet EU-direktiver og FN-konvensjoner.⁵

Denne avhandlingen reiser to problemstillinger. For det første hvordan forbudet mot seksuell trakassering er regulert i nasjonal rett *de lege lata*. For det andre om denne rettstilstanden er i overensstemmelse med Norges internasjonale forpliktelser. Avslutningsvis vil dagens rettstilstand vurderes *de lege ferenda* i lys av de to førstnevnte analyser.

¹ Lov 16. juni 2017 nr. 51 om likestilling og forbud mot diskriminering, (heretter likestillings- og diskrimineringsloven eller ldl.).

² Kongeriket Norges Grunnlov av 17. mai 1814, (heretter Grl eller Grunnloven).

³ Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter, Roma 4. november 1950, (heretter EMK eller Den europeiske menneskerettighetskonvensjon).

⁴ Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff. (heretter straffeloven).

⁵ Se avhandlingens kapittel 4.

1.2 Aktualitet

I oktober 2017 avslørte den amerikanske avisen The New York Times at filmregissør Harvey Weinstein var anklaget for seksuelle overgrep mot unge kvinnelige skuespillere. Få dager senere oppfordret skuespilleren Alyssa Milano via Twitter alle andre kvinner som hadde vært utsatt for seksuell trakassering eller overgrep om å svare ”me too” på meldingen hennes.⁶

Responsen var enorm, og kvinner over hele verden tok i bruk emneknaggen #metoo på sosiale medier for å synliggjøre omfanget av seksuell trakassering og overgrep. Også i Norge fikk kampanjen stort fokus i media. Flere offentlige personer måtte forlate sine stillinger og verv som følge av avsløringer og anklager om seksuell trakassering. Trond Giske trakk seg som nestleder for Arbeiderpartiet, stortingsrepresentantene Ulf Leirstein og Kristian Tonning Riise trakk seg fra sine posisjoner i henholdsvis Fremskrittspartiet og Høyre, og sportsjournalist for TV2 Davy Watne måtte fratrukke sin stilling. Alle på grunn av anklager om seksuell trakassering.⁷

Selv om #metoo-kampanjen primært rettet seg mot seksuell trakassering og overgrep i arbeidslivet, og typisk fra menn i et overmaktsforhold, har den fått frem omfanget av seksuell trakassering på flere samfunnsområder. Ungdata-undersøkelsen for 2018 viser at 32 % av ungdommer på videregående skole har blitt utsatt for en eller flere former for seksuell trakassering, og at jenter er mest utsatt.⁸ Hele en av fire jenter opplyser at de er blitt utsatt for uønsket beføling.⁹

#Metoo-kampanjens virkninger i Norge har det siste året vist at seksuell trakassering er et stort og aktuelt samfunnsproblem. Fire prosent av alle sysselsatte i alderen 18-66 år opplever uønsket seksuell oppmerksomhet, kommentarer eller lignende minst et par ganger i måneden.¹⁰ Andelen er 13 % for kvinner mellom 18-24 år.¹¹ Flere bransjer har gjennom egne undersøkelser søkt å kartlegge i hvor stor grad det forekommer seksuell trakassering. En spørreundersøkelse blant medlemmer i Norsk Sykepleieforbund viste for eksempel at mer enn

⁶ ”Millioner deler i sosiale medier at de har blitt utsatt for seksuell trakassering”, *Aftenposten* 17. oktober 2017 (se kildeliste for URL-adresse).

⁷ ”Må fortsatt møte på tinget”, *Dagens næringsliv* 16. januar 2018 og ”Davy Wathne (67) er ferdig i TV 2: Jeg tar konsekvensen. Min tid i TV 2 er over”, *Dagbladet* 7. desember 2017, (se kildeliste for URL-adresser).

⁸ Bakken, Anders (2018) Ungdata. Nasjonale resultater 2018, side 85, (se kilderegister for URL-adresse).

⁹ Ibid.

¹⁰ ”Arbeidsmiljø, levekårsundersøkelsen”, Statistisk Sentralbyrå 27. juni 2017. (se kildeliste for URL-adresse).

¹¹ Ibid.

hver tredje sykepleier under 30 år har opplevd seksuell trakassering eller overgrep fra pasienter eller brukere.¹²

Seksuell trakassering kan være svært alvorlig, og det er viktig at man har rettslige virkemidler som gir mennesker som utsettes for dette et rettsvern. Like viktig er det at den som anklages for slike handlinger har et sterkt rettsvern. Seksuell trakassering vekker avsky hos mange og kan ha store konsekvenser på et sosialt, familiært, arbeidsrelatert og økonomisk plan.

Likestillings- og diskrimineringsombudet har gjennomført fullsatte kurs om seksuell trakassering og arbeidsgivere i alle bransjer har utarbeidet nye retningslinjer for bedre å kunne håndtere problemet.¹³ Dette viser at seksuell trakassering ikke bare har fått økt fokus, men at det også legges til rette for at det i større grad skal tas tak i de tilfellene som kommer frem i lyset.

Til tross for det store engasjementet rundt seksuell trakassering eksisterer det omtrent ikke rettspraksis og det er lite juridisk litteratur om temaet. Selv om mange eksperter på området har uttalt seg om de problemer som seksuell trakassering medfører, har jeg ved kildesøk til avhandlingen ikke lyktes i å finne fagartikler, bøker eller andre kilder som konkret kan benyttes. Det er derfor behov for en rettslig avklaring av temaet.

1.3 Metode

I avhandlingen anvendes alminnelig juridisk metode ved tolkning av nasjonale rettskilder. Tolkningsprinsipper ved anvendelse av internasjonale rettskilder vil bli redegjort for der disse anvendes.

1.4 Avgrensninger og presiseringer

På grunn av avhandlingens begrensede omfang hva gjelder sideantall, må det foretas enkelte avgrensninger mot problemstillinger som kunne vært relevante for oppgavens tema. Fokuset for avhandlingen er det sivilrettslige vernet som følger direkte av likestillings- og diskrimineringsloven. Herunder behandles erstatning som rettslig konsekvens. Andre mer indirekte konsekvenser, som at seksuell trakassering kan føre til oppsigelse eller avskjed, vil

¹² ”En av tre unge sykepleiere opplever trakassering av pasienter”, *Dagens næringsliv*, 12. februar 2018, (se kildeliste for URL-adresse).

¹³ ”Rush til Likestillingsombudet etter Meeto-kampanjen”, *NRK*, 17. November 2017, (se kildeliste for URL-adresse).

kun omtales der det er relevant. Det samme gjelder arbeidsgivers nærmere plikter ved seksuell trakassering. Ytterligere avgrensninger vil foretas underveis i avhandlingen.

Det finnes ikke noen rettslige begreper for den som er utsatt for seksuell trakassering, eller den som er anklaget for å ha utøvd denne. Begrepene ”fornærmet” og ”gjerningsperson” vil gi strafferettslige assosiasjoner, mens man ved å anvende begrepene ”krenkede” og ”krenker” synes allerede å ha konkludert med at det har forekommet seksuell trakassering. I mangel på andre begreper vil ”mottaker” og ”utøver” anvendes for de som henholdsvis mottar og utøver en handling som kan oppfylle vilkårene for seksuell trakassering.

1.5 Videre fremstilling

Avhandlingen er todelt ved at det først foretas en ren *de lege lata*-analyse, før det deretter foretas en overordnet rettspolitisk drøftelse. Det har vært nødvendig å foreta et slikt skarpt skille da den gjeldende rett må være klarlagt for å kunne diskutere rettstilstanden *de lege ferenda*.

I kapittel 2 analyseres forbudet mot seksuell trakassering i likestillings- og diskrimineringsloven. Her analyseres definisjonen av seksuell trakassering i ldl § 13 (3). Innholdet av bestemmelsen drøftes hovedsakelig basert på primærkilder. I samme kapittel analyseres bestemmelsens virkeområde og hvem som har håndhevingskompetanse. Et interessant spørsmål i denne sammenheng er hvorvidt det er adgang til å få fastsettelsesdom for seksuell trakassering. Dette er ikke avklart i verken rettspraksis eller litteratur og vil analyseres nærmere under kapittel 2.4.2.2. I kapittel 3 foretas en analyse av erstatning som rettsvirkning. I kapittel 4 vil det foretas en analyse av Norges folkerettslige forpliktelser, og det vil foretas en vurdering av om nasjonal rett er i samsvar med disse. I kapittel 5 foretas en rettspolitisk drøftelse av rettstilstanden *de lege ferenda*.

2 Forbudet mot seksuell trakassering i likestillings- og diskrimineringsloven

2.1 Innledning

Likestillings- og diskrimineringsloven trådte i kraft 1. januar 2018. Den nye loven erstatter de fire tidligere likestillings- og diskrimineringslovene: diskrimineringsloven om seksuell

orientering,¹⁴ likestillingsloven,¹⁵ diskrimineringsloven om etnisitet,¹⁶ og diskriminerings- og tilgjengelighetsloven¹⁷. Som følge av den nye likestillings- og diskrimineringsloven trådte også den nye diskrimineringsombudsloven i kraft på samme tidspunkt.¹⁸

Formålet med å vedta en felles likestillings- og diskrimineringslov var å gi et mer effektivt og helhetlig vern.¹⁹ Barne- og likestillingsdepartementet fremhever i forarbeidene at loven kun er ett av flere virkemidler for å bekjempe diskriminering og sikre likestilling, og at andre tiltak også må også iverksettes.²⁰

Seksuell trakassering er definert i likestillings- og diskrimineringsloven § 13 (3) og er etter bestemmelsens første ledd forbudt. Ordlyden i likestillings- og diskrimineringsloven § 13 (3) er:

”Med seksuell trakassering menes enhver form for uønsket seksuell oppmerksomhet som har som formål eller virkning å være krenkende, skremmende, fiendtlig, nedverdiggende, ydmykende eller plagsom.”

Denne legaldefinisjonen av seksuell trakassering skal også legges til grunn ved rettanvendelsen etter andre lover, som for eksempel i krav til det psykososiale arbeidsmiljøet og vern mot usaklig oppsigelse etter arbeidsmiljøloven.²¹

I dette kapittelet skal virkeområdet for forbudet mot seksuell trakassering, likestillings- og diskrimineringslovens definisjon av seksuell trakassering, samt hvem som kan håndheve forbudet mot seksuell trakassering analyseres.

¹⁴ Lov 21. juni 2013 nr. 58 om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

¹⁵ Lov 21. juni 2013 nr. 59 om likestilling mellom kjønnene (heretter likestillingsloven av 2013).

¹⁶ Lov 21. juni 2013 nr. 60 om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion og livssyn.

¹⁷ Lov 21. juni 2013 nr. 61 om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne.

¹⁸ Lov 16. juni 2017 nr. 50 om likestillings- og diskrimineringsombudet og diskrimineringsnemnda.

¹⁹ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 15.

²⁰ *Ibid* side 16.

²¹ Lov 17. juni 2005 nr. 62 om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (heretter arbeidsmiljøloven eller aml.) § 15-7 og § 4-3, jf. Ot.prp.nr.49 (2004-2005) *Om lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv.*, side 96 og ldl. § 13 (6). Se for eksempel TOSLO-2015-31314.

2.2 Virkeområdet for forbudet mot seksuell trakassering

I det følgende reises spørsmålet om på hvilke samfunnsområder seksuell trakassering er forbudt. Herunder er det spesielt interessant å undersøke om det er forskjell på hvor forbudet gjelder, og hvor det kan håndheves.

Likestillings- og diskrimineringsloven gjelder på alle samfunnsområder, jf. ldl. § 2 (1). Ordlyden er vid og uten begrensninger, noe som indikerer at loven, herunder forbudet mot seksuell trakassering i ldl. § 13 (1), vil gjelde i alle mulige situasjoner.

I innstillingen til likestillings- og diskrimineringsloven var det foreslått at bestemmelsen skulle inneholde en avgrensning mot familielivet og andre rent personlige forhold.²² Mindretallet i komitéen argumenterte for å ta ut denne avgrensningen. Begrunnelsen var at det ville ha en normativ signaleffekt også å forby diskriminering i den ”private sfære”, selv om forbudet ikke skulle håndheves på disse områdene.²³ Ved vedtakelsen av loven ble mindretallets forslag tatt til følge. Det er etter ordlyden dermed like forbudt med seksuell trakassering i familielivet og i andre rent personlige forhold, som på øvrige samfunnsområder. Forbudet mot seksuell trakassering er derfor gjeldende på alle samfunnsområder.

Spørsmålet er videre om forbudet mot seksuell trakassering også kan håndheves på alle samfunnsområder.

Like før likestillings- og diskrimineringsloven og diskrimineringsombudsloven trådte i kraft ble det vedtatt en endringslov til diskrimineringsombudsloven.²⁴ Endringsloven fastslo i et nytt ledd i lovens § 7 at diskrimineringsnemnda ikke kan håndheve diskriminering etter likestillings- og diskrimineringsloven i familielivet og andre rent personlige forhold. Dette har ingen betydning når det gjelder seksuell trakassering, da det ikke er diskrimineringsnemnda, men kun domstolene som har kompetanse til å avgjøre saker om seksuell trakassering.²⁵ Dette taler for at forbudet mot seksuell trakassering vil kunne håndheves på alle samfunnsområder slik ordlyden i likestillings- og diskrimineringsloven § 2 (1) anviser.

²² Innst.389 L (2016-2017) *Innstilling fra familie- og kulturkomiteen om Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 2.

²³ *Ibid* side 9.

²⁴ Lov om endringer i diskrimineringsombudsloven mv. av 19. desember 2017 nr. 114.

²⁵ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

Imidlertid har departementet i forarbeidene til endringsloven tolket forarbeidene til den nye likestillings- og diskrimineringsloven dit hen at meningen var å videreføre den tidligere likestillingslovens av 2013 sitt system.²⁶ Også i den tidligere likestillingsloven av 2013 § 2 (1) var virkeområdet alle samfunnsområder. Det ble imidlertid i lovens § 26 (2) fastslått at likestillings- og diskrimineringsombudet og likestillings- og diskrimineringsnemnda ikke hadde kompetanse til å håndheve saker i familielivet eller andre rent personlig forhold. Av forarbeidene til likestillingsloven av 2013 fulgte det at heller ikke domstolene hadde kompetanse i slike tilfeller.²⁷

Likestillingsloven av 2013 videreførte rettstilstanden etter den enda eldre likestillingsloven av 1978,²⁸ hvor det fulgte av forarbeidene at den unntaksfrie utformingen av virkeområdet var en viktig prinsippklæring som fastslo at diskriminering heller ikke var akseptert i familielivet, selv om forbudet ikke skulle håndheves av verken domstolene, likestillings- og diskrimineringsombudet eller likestillings- og diskrimineringsnemnda på dette området.²⁹

De ovennevnte uttalelsene i forarbeidene til nåværende lov tilsier derfor at heller ikke domstolen skal ha kompetanse til å håndheve diskriminering, herunder seksuell trakassering, som forekommer i familielivet eller i rent personlige forhold.

Ovennevnte rettskilder etterlater et bilde av at begrepet ”alle samfunnsområder” i de tidligere likestillingslover kun har hatt symbolsk betydning. Ordlyden har gitt uttrykk for at loven gjelder over alt med det formål å gi et signal om at brudd alltid vil være forbudt. Samtidig har det ikke vært meningen å håndheve loven overfor handlinger i familieliv eller rent personlige forhold. Denne rettstilstanden synes å videreføres i den nye likestillings- og diskrimineringslovens § 2 (1), da virkeområdet er det samme som tidligere bestemmelser.

Likevel fremgår det verken av ordlyd eller av forarbeidene eksplisitt at domstolenes kompetanse til å håndheve loven på disse områdene er begrenset. Det kan bety at domstolene i dag har kompetanse til å håndheve likestillings- og diskrimineringsloven på alle samfunnsområder, uten begrensninger. Spørsmålet om domstolenes kompetanse i familielivet eller andre rent personlige forhold har enda ikke vært oppe til vurdering i domstolene.

²⁶ Prop.10 L (2017-2018) *Endringer i diskrimineringsombudsloven mv.*, side 3.

²⁷ Prop.88 L (2012-2013) *Diskrimineringslovgivning*, side 174.

²⁸ Lov 9. juni 1978 nr. 45 om likestilling mellom kjønnene (heretter likestillingsloven av 1978).

²⁹ Ot.prp.nr.33 (1974-1975) *Lov om likestilling mellom kjønnene*, side 22 og Ot.prp.nr.1 (1977-1978) *Lov om likestilling mellom kjønnene*, side 6.

Hensynet til effektiv beskyttelse mot seksuell trakassering, som også er et problem i den private sfære, taler for at domstolen skal ha kompetanse til å håndheve forbudet på alle samfunnsområder. Dette synspunktet støttes av professor Hege Brækhus som i et foredrag uttaler at det må være åpning for å tilkjenne domstolene kompetanse også på disse områder ettersom loven ikke inneholder noen begrensning.³⁰

Ettersom rettstilstanden må anses uavklart er det nødvendig å klargjøre det nærmere innholdet av samfunnsområdene ”familielivet” og ”rent personlige forhold”. Hva som menes med ”familielivet” og ”rent personlige forhold” kan utledes av forarbeidene til ldl. § 2. Som eksempler på ”familieliv” nevnes blant annet oppdragelse og ansvar innad i familien, og ellers andre handlinger og avgjørelser som er naturlig i familielivet. For å kunne defineres som ”familie” må det være slektskap, samboerskap eller ekteskap. Om ”andre rent personlige forhold” nevner forarbeidene eksempler som omgangskrets, selskapeleg samvær og andre handlinger i private eller personlige relasjoner.³¹ Både ”familielivet” og ”andre rent personlige forhold” skal tolkes som svært snevre unntak fra lovens virkeområde som må vurderes konkret i hvert enkelt tilfelle.³² Det finnes ikke rettspraksis eller praksis fra diskrimineringsnemnda som gir ytterligere momenter til vurderingen.

Det at ”familielivet” og ”rent personlige forhold” er snevre unntak innebærer at alle andre tilfeller som man ikke klart vurderer som private eller familiære vil omfattes av lovens virkeområde. Det betyr at forbudet mot seksuell trakassering kan håndheves på bussholdeplassen, i butikken og på jobb eller skole. Et mer tvilsomt håndhevelsesområde er for eksempel på fest, da dette kan regnes som et rent personlig forhold. Her må det foretas en helhetsvurdering hvor et moment til vurderingen kan være relasjonsnærhet til andre deltakere på festen. En liten fest med nære venner vil som hovedregel være utenfor det som kan håndheves etter loven. En større fest, hvor flere for hverandre ukjente deltar, er gjerne ikke av en så privat art at situasjonen anses som et rent personlig forhold.

Domstolenes prosessuelle adgang til å håndheve forbudet mot seksuell trakassering etter tvistelovens³³ regler om rettslig interesse vil bli behandlet i kapittel 4.2.4.

³⁰ Hege Brækhus, *Seksuell trakassering: gammelt fenomen – ny forståelse*, foredrag ved lørdagsuniversitetet ved Det juridiske fakultet, UiT, 10 mars 2018.

³¹ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 310-311.

³² *Ibid* side 68.

³³ Lov 17. Juni 2005 nr. 90 om mekling og rettergang i sivile tvister (heretter tvisteloven eller tvl.).

2.3 Hva regnes som seksuell trakassering?

2.3.1 Innledning

Seksuell trakassering defineres i likestillings- og diskrimineringsloven § 13 (3) som all uønsket seksuell oppmerksomhet som er ment å være eller er ”krenkende, skremmende, fiendtlig, nedverdiggende, ydmykende eller plagsom”. Flere vilkår må følgelig være oppfylt for at noe skal defineres som seksuell trakassering. Det må ha vært utøvd seksuell oppmerksomhet og oppmerksomheten må ha vært uønsket. Et tredje vilkår er at den uønskede seksuelle oppmerksomheten må ha hatt som formål eller virkning å være krenkende, fiendtlig, nedverdiggende, ydmykende eller plagsom. Analysen disponeres etter de tre vilkårene.

Det finnes svært lite rettspraksis hvor den rettslige definisjonen av seksuell trakassering har vært vurdert. Mange tilfeller som kunne vært subsumert under likestillingsloven av 1978 § 8 a om seksuell trakassering har blitt vurdert og behandlet under annen lovgivning. Dette synes å være fordi påstandene har vært utformet slik at tvisten har omhandlet bestemmelser i for eksempel arbeidsmiljøloven.³⁴

Per dags dato finnes det ingen rettspraksis knyttet til likestillings- og diskrimineringsloven § 13 (3) om seksuell trakassering.³⁵ Det finnes også lite relevant praksis for likestillingsloven av 2013 § 8 som definerte seksuell trakassering som ”uønsket seksuell oppmerksomhet som er plagsom for den oppmerksomheten rammer”.³⁶ Likestillingsloven av 1978 § 8 a er derimot anvendt i flere saker, men likevel slik at den hovedsakelig er blitt nevnt i vurderingen av om oppsigelser har vært usaklige.

Ordlyden i likestillingsloven av 1978 § 8 a var identisk med bestemmelsen i likestillingsloven av 2013. Av forarbeidene fremgår det at bestemmelsens innhold var ment videreført i 2013-loven.³⁷ Forarbeidene til likestillingsloven av 1978 § 8 a ga en svært lik definisjon av uønsket seksuell oppmerksomhet som forarbeidene til gjeldende lov.³⁸ Dagens bestemmelse er likevel ment å stille krav til en mer objektiv vurdering.³⁹ Rettspraksis fra de tidligere likestillingslovene vil dermed kunne anvendes med visse begrensninger. Det meste av

³⁴ Se for eksempel TNERO-2010-146183.

³⁵ Med forbehold om dommer som ikke er tilgjengelige på lovdata.

³⁶ TOSLO-2015-31314.

³⁷ Prop.88 L (2012-2013) *Diskrimineringslovgivning*, side 162.

³⁸ Ot.prp.nr.77 (2000-2001) *Om lov om endringer i likestillingsloven mv.*, side 115.

³⁹ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

rettspraksisen er underrettspraksis og har dermed liten vekt som rettskilde. Avgjørelsene kan likevel anvendes som illustrasjon og eksempler.

2.3.2 Seksuell oppmerksomhet

Det første vilkåret er at det må være utøvd ”seksuell oppmerksomhet”. Ordlyden ”seksuell oppmerksomhet” tilsier at tilnærmelser av seksuell karakter mot et annet menneske omfattes. Bestemmelsen avgrenser ikke mot bestemte former for seksuell oppmerksomhet, jf. ordlyden ”enhver form”. Alle tilnærminger som antyder noe seksuelt, faller dermed inn under bestemmelsen etter en naturlig språklig forståelse. Dermed kan bestemmelsen i tillegg til mer åpenbar seksuell oppmerksomhet som beføling, også omfatte mildere former for seksuell oppmerksomhet som blick eller ansiktsuttrykk med seksuell antydning. Plystring, seksuelle kommentarer, kommunikasjon med seksuelt innhold, sending av seksuelle bilder og seksuelle kroppsbevegelser er også typer oppmerksomhet som vil omfattes etter ordlyden.

Forarbeidene støtter en slik tolkning. Der fremgår det at seksuell oppmerksomhet er oppmerksomhet som er seksuelt betont eller har en seksuell karakter.⁴⁰ Videre foretas en tredeling hvor de ulike formene for seksuell oppmerksomhet kan utføres verbalt, ikke-verbalt eller fysisk. Eksempler på verbal seksuell oppmerksomhet er ifølge forarbeidene ryktespredning, vitser, spørsmål, og sending av bilder eller video. Eksempler på ikke-verbal seksuell oppmerksomhet er blick, og eksempler på fysisk seksuell oppmerksomhet er berøring, voldtekt og voldtektsforsøk.⁴¹ Forbudet avgrenser derfor ikke mot noen handlinger, så lenge de er uttrykk for seksuell oppmerksomhet.

Vurderingen av hva som er seksuell oppmerksomhet synes å være av objektiv karakter, da bestemmelsen ikke oppstiller et krav til hensikt med eller motivasjon for den seksuelle oppmerksomhet. I forarbeidene uttales det eksplisitt at det ikke er et krav om at atferden er seksuelt motivert.⁴² Ved tolkning av likestillingsloven av 2013 § 8 ble også en slik forståelse lagt til grunn i en dom fra Oslo tingrett av 19 august 2015.⁴³ Utøvers subjektive forhold er dermed irrelevante i vurderingen av om oppmerksomheten var seksuell, og det synes som om det skal foretas en ren objektiv vurdering av hvorvidt en oppmerksomhet er ”seksuell”. Et

⁴⁰ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

⁴¹ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

⁴² Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

⁴³ TOSLO-2015-31314.

vennskapelig motivert blick eller en klem kan etter en objektiv vurdering etter omstendighetene oppfylle vilkåret om seksuell oppmerksomhet.

Hva gjelder betydningen av mottakers subjektive opplevelse av oppmerksomheten er både ordlyden og forarbeider tause. Heller ikke rettspraksis eller juridisk litteratur belyser vilkåret om seksuell oppmerksomhet nærmere. Selv om det ofte vil være mulig å vurdere en oppmerksomhet som seksuell på et objektivt grunnlag, vil mennesker i mange tilfeller kunne oppleve like tilnærmelser ulikt. Et blick som av noen kan oppleves som vennlig, kan av andre oppleves seksuelt betont. Hvorvidt et blick oppfyller vilkåret om seksuell oppmerksomhet vil være en vanskelig vurdering hvis verken givers eller mottakers subjektive forhold er relevante for tolkingen av oppmerksomheten. Dersom begge parters subjektive opplevelse er irrelevant vil bestemmelsen i mange tilfeller ikke være anvendelig, og bestemmelsens formål om å hindre seksuell trakassering vil dermed ikke bli oppfylt. Hensynet til bestemmelsens formål og effektivitet er derfor bakgrunnen for at det må konkluderes med at mottakers subjektive oppfatning også kan være relevant i en helhetsvurdering av om oppmerksomheten var seksuell.

Vurderingen av om det er utøvd seksuell oppmerksomhet er etter dette en helhetsvurdering hvor de objektive momenter er sentrale, men som også kan suppleres med den subjektive opplevelsen til mottaker. Terskelen for hva som kan anses å være seksuell oppmerksomhet synes etter denne vurderingen å være lav.

2.3.3 Den seksuelle oppmerksomheten må være uønsket

2.3.3.1 Innledning

Det neste vilkåret etter ldl. § 13 (3) er at den seksuelle oppmerksomheten må være ”uønsket”. Det er naturlig å tolke bestemmelsen slik at oppmerksomheten må være uønsket for mottaker. Med ordet ”uønsket” forstås en handling som en person reagerer negativt på og som personen ikke ville skulle forekomme. Seksuell oppmerksomhet som ikke er ønsket på forhånd, men som ble akseptert da den ble gitt, vil derfor ikke være seksuell trakassering.

Ordlyden gir begrenset veiledning for hvordan det skal avgjøres om seksuell oppmerksomhet var uønsket. Oppfatningen til mottakeren av den seksuelle oppmerksomhet er relevant, men det er også mulig å vurdere om noe er ønsket eller uønsket på et mer objektivt grunnlag. Det kan dermed tenkes at vurderingen skal være subjektiv, objektiv eller en kombinasjon av

begge. Når ordlyden ikke oppstiller andre krav enn at oppmerksomheten må være uønsket, åpnes det for at flere momenter har relevans.

Av forarbeidene følger det at vilkåret om at den seksuelle oppmerksomheten må være uønsket utelukkende beror på hva mottakeren av den seksuelle oppmerksomheten opplevde, og at individuelle variasjoner skal vektlegges.⁴⁴ Det er imidlertid ikke nærmere presisert hva som ligger i sistnevnte. En nærliggende tolkning er at vilkåret om uønsket seksuell oppmerksomhet vil være oppfylt selv om en person har lavere toleranse for slike tilnærmelser enn det som er normalt. Verken forarbeider til tidligere likestillingslover eller rettspraksis belyser dette nærmere.

Det er følgelig en subjektiv forståelse av vilkåret ”uønsket” som skal legges til grunn ved vurderingen av den seksuelle oppmerksomhet. Dette innebærer at spørsmålet om hvorvidt den seksuelle oppmerksomhet var uønsket avgjøres ut fra opplevelsen til mottakeren.

I forarbeidene fremgår det at for at vilkåret om uønsket seksuell oppmerksomhet skal være oppfylt, må utøveren som utgangspunkt informeres om at oppmerksomheten er uønsket. Unntak gjelder for ”tilstrekkelig alvorlig[e]” tilfeller. I slike tilfeller vil vilkåret om uønsket seksuell oppmerksomhet være oppfylt selv om den som utøvde oppmerksomheten ikke først ble gjort oppmerksom på at den var uønsket.⁴⁵ Med dette oppstiller forarbeidene to ulike rettsregler for to ulike tilfeller.

2.3.3.2 Hovedregel: Krav om at utøveren informeres

Hovedregelen er at det kreves meddelelse til utøver av den uønskede seksuelle oppmerksomhet for at vilkåret om uønsket seksuell oppmerksomhet skal være oppfylt. Av dette kan utledes at det, med mindre det er et alvorlig tilfelle, kreves at utøveren er gjort oppmerksom på at den seksuelle oppmerksomheten er uønsket. Dersom utøver deretter gjentar handlingen, vil handlingen anses som uønsket seksuell oppmerksomhet.

Kravet om å gjøre utøveren oppmerksom kan ikke leses ut av bestemmelsens ordlyd. Ordlyden antyder isolert sett at det utelukkende skal avgjøres hvorvidt mottakeren fant oppmerksomheten uønsket ved vurderingen av om vilkåret ”uønsket” er oppfylt. Et krav til

⁴⁴ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

⁴⁵ *Ibid* side 320.

meddelelse, som anvist i forarbeidene, viser at det gjelder en viss terskel for som hva som kan anses som uønsket seksuell oppmerksomhet.

Det vil følgelig stilles krav til varigheten og intensiteten til den uønskede seksuelle oppmerksomheten, eller utøverens kjennskap til at handlingene er uønsket, før vilkåret om uønsket seksuell oppmerksomhet anses oppfylt. Hvis man opplever seksuell oppmerksomhet i form av for eksempel blikk, vil mottaker ha ansvar for å meddele at det er uønsket. Bare når dette er meddelt, men den seksuelle oppmerksomheten likevel fortsetter, vil oppmerksomheten oppfylle lovens vilkår om at det er ”uønsket”.

Det fremgår ikke av forarbeidene hvordan meddelelsen skal skje. Det eneste som kreves er at utøveren må ha blitt gjort klar over at den er uønsket.⁴⁶ All kommunikasjon, fra meddelelse ved direkte beskjed til avvisende kroppsspråk, kan derfor oppfylle vilkåret, så fremt den som utøver oppmerksomheten faktisk er blitt gjort klar over at den er uønsket. Hvis den som mottar seksuell oppmerksomhet i form av blikk velger å se vekk, og utøveren tolker dette som beskjedenhet eller rødming, vil utøveren ikke ha blitt gjort klar over at den seksuelle oppmerksomheten er uønsket selv om dette var budskapet mottaker. Mottaker har dermed ansvar for at budskapet blir forstått.

2.3.3.3 Unntak: Alvorlige tilfeller, ikke krav om meddelelse til utøveren

Det andre rettsregelen gjelder de ”tilstrekkelig alvorlig[e]” tilfellene. I forarbeidene gis ingen forklaring på det nærmere innholdet i ”tilstrekkelig alvorlig” seksuell oppmerksomhet. Begrepet er heller ikke definert i forarbeider til de tidligere likestillingslover eller i rettspraksis. En naturlig språklig forståelse av begrepet tilsier at det er en viss terskel for hvilke handlinger og situasjoner som omfattes. Seksuell oppmerksomhet kan som nevnt omfatte alt fra blikk til voldtekt. Det følger av forarbeidene at rettsregelen skal forstås som en unntaksregel, noe som betyr at de fleste tilfellene som omfattes av ldl. § 13 (3) ikke vil være tilstrekkelig alvorlige. Dette taler for at det må være tale om graverende seksuell oppmerksomhet.

I tredelingen fysisk, verbal og ikke-verbal oppmerksomhet kan man etter en naturlig forståelse av begrepet ”tilstrekkelig alvorlig” argumentere for at de fleste tilfeller av fysisk seksuell oppmerksomhet vil oppfylle dette vilkåret. Det er likevel også naturlig å anse svært

⁴⁶ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

grove verbale og ikke-verbale former for seksuell oppmerksomhet som ”tilstrekkelig alvorlig”. En svært grov og personlig tekstmelding kan for eksempel både oppleves og vurderes som like alvorlig som at man blir strøket på låret.

Også andre momenter enn selve handlingen må kunne inngå i vurderingen av om den seksuelle oppmerksomheten utgjør et tilstrekkelig alvorlig tilfelle. For eksempel kan relasjonen mellom utøver og mottaker av oppmerksomheten medføre at oppmerksomheten anses som tilstrekkelig alvorlig, selv om handlingen alene ikke nødvendigvis vil være det. Dersom en gynekolog gir en seksuell kommentar til sin pasient under en undersøkelse, vil kommentaren isolert sett kanskje ikke anses som en tilstrekkelig alvorlig uønsket oppmerksomhet. Imidlertid vil relasjonen mellom partene, og den sårbare situasjonen som mottakeren her befinner seg i, klart medføre at en seksuell kommentar utgjør et tilstrekkelig alvorlig tilfelle som oppfyller vilkåret.

Betydningen av maktforholdet mellom mottaker og utøver kommer også til uttrykk i Rt. 2002 s. 273. Saken gjaldt gyldigheten av avskjedigelse av en professor på bakgrunn av seksuell trakassering. På en studiereise til USA innkvarterte professoren en ung kvinnelig tekniker i leilighet sammen med seg. Om nettene kom han inn på rommet hennes. Ved en anledning spurte han om hun frøs og ved annen anledning la han seg ved siden av henne i sengen. Det var tydelig at han ønsket seksuell kontakt. Hans overordnede stilling gjorde det vanskelig for kvinnen å avvise han. Til slutt lot hun det skje for å ”få fred noen dager.”⁴⁷ Høyesterett fant at forholdet forut den seksuelle kontakt oppfylte vilkårene til seksuell trakassering etter likestillingsloven av 1978 § 8 a.

Dersom en handling er tilstrekkelig alvorlig, vil kun ett tilfelle være nok. Her vil ikke en etterfølgende beskjed om at atferden var uønsket ha noen betydning, nettopp fordi den kommer for sent. Ved et mindre alvorlig tilfelle kan atferden stanses før den blir tilstrekkelig alvorlig. Dette taler for at det også vil være slik at dersom utøveren visste at atferden var uønsket, vil vilkåret om ”tilstrekkelig alvorlig” være oppfylt. Det samme må gjelde dersom utøver burde ha forstått at den seksuelle oppmerksomheten var uønsket. En slik forståelse er lagt til grunn i forarbeidene til likestillingsloven av 1978. Her fremgår det at hvis utøveren

⁴⁷ Lagmannsrettens behandling av samme sak, LG-1999-2025, avsnitt 23 under «Lagmannsretten skal bemerke».

etter en objektiv vurdering burde ha forstått at den seksuelle oppmerksomheten var uønsket, vil det ikke være betenkelig å ikke kreve at hun eller han ble varslet.⁴⁸

Hvorvidt man står overfor et tilstrekkelig alvorlig tilfelle beror på en helhetsvurdering hvor flere momenter er relevante. Dersom utøveren imidlertid visste eller burde visst at den seksuelle oppmerksomhet var uønsket, men likevel har utvist slik oppmerksomhet, taler dette for at handlingen må kunne anses som tilstrekkelig alvorlig. Utøvers forsett eller uaktsomhet vil derfor være et relevant moment i helhetsvurderingen av om en oppmerksomhet var uønsket. Forsett og uaktsomhet foreligger der en handling er så alvorlig at utøveren forsto eller burde forstå at den var uønsket.

2.3.4 Den uønskede seksuelle oppmerksomhetens formål eller virkning

Det siste vilkåret er at den uønskede seksuelle oppmerksomheten er, eller er ment å være, krenkende, skremmende, fiendtlig, nedverdiggende, ydmykende eller plagsom. Ordlyden tyder på at opplistingen av alternative vilkår er uttømmende. Begrepene er likevel av vid art, slik at de til sammen favner svært bredt.

Bestemmelsen stiller krav om at minst ett av alternativene har vært formålet med eller virkningen av den uønskede seksuelle oppmerksomhet. Dette innebærer at utøveren ikke nødvendigvis må ha ment å krenke, skremme, være fiendtlig, nedverdiggende, ydmykende eller plagsom, så lenge dette objektivt sett er resultatet. I begrepet virkning ligger at det må foreligge en klar årsakssammenheng mellom den uønskede seksuelle oppmerksomheten og resultatet av denne.

Det følger av ordlyden ”eller ment å være” at vilkårene i bestemmelsen også vil være oppfylt dersom utøver forsøkte å krenke noen gjennom uønsket seksuell oppmerksomhet, uten at mottaker faktisk blir krenket. Det er følgelig tilstrekkelig å fastslå at utøveren ville at mottakeren skulle oppleve den seksuelle oppmerksomheten på en av de alternative måtene som bestemmelsen angir.

Vilkåret «skremmende» kan etter ordlyden forstås som noe som er egnet til å skape frykt eller som oppleves truende. Alternativet ”fiendtlig” kan forstås som hatefulle, slemme eller uvennlig handlinger, mens ”nedverdiggende” kan forstås som handlinger som forsøker på få en person til å føle seg mindre verdt. Alternativet ”ydmykende” kan forstås som en oppførsel

⁴⁸ Ot.prp.nr.77 (2000-2001) *Om lov om endringer i likestillingsloven mv.*, side 72.

som evner å gjøre en person flau, utilpass eller skade noens selvfølelse eller ære. Det siste alternativet ”plagsom” kan forstås som en atferd som forstyrrer en annens fred eller er irriterende. Siden det ikke skal mye til for at noe kan oppleves som plagsomt, er terskelen etter ordlyden svært lav, og de øvrige alternativer synes dermed å få liten rettslig betydning.

Det er som vist ovenfor imidlertid slik at mindre alvorlige handlinger ikke vil oppfylle vilkåret om «uønsket seksuell oppmerksomhet» med mindre mottakeren har fått kunnskap om at handlingen er uønsket og likevel har fortsatt. Dermed er terskelen høyere enn den virker etter en isolert ordlydsfortolkning av vilkåret ”plagsomt”, ved at det kreves gjentakelse. Det er imidlertid nok med kun én handling dersom den seksuelle oppmerksomheten er tilstrekkelig alvorlig. En enkeltstående handling som anses som tilstrekkelig alvorlig kan slik oppfylle alternativene med høyere terskel, som for eksempel vilkåret ”skremmende”.

Bestemmelsen har alternative vilkår slik at det er nok at ett av dem er oppfylt. Forarbeidene beskriver ikke de aktuelle handlinger noe nærmere, med unntak av alternativet ”plagsom”. Det uttales at alternativet ”plagsom” er ment å kunne omfatte også den ”mer vennligsinnede” seksuelle oppmerksomhet.⁴⁹ Videre fremkommer det at det må foretas en helhetlig vurdering av om den seksuelle oppmerksomhet har vært plagsom. I denne vurderingen er momenter av betydning handlingens karakter, tid og sted for handlingen og relasjonen mellom utøver og mottaker, samt om den seksuelle oppmerksomheten har hatt negative virkninger av noen art. Det presiseres at listen ikke er uttømmende, og at andre momenter må utfylles gjennom praksis, men at det skal legges vekt på at det kan være ulikheter mellom kvinner og menns oppfatninger av negativ seksuell oppmerksomhet.⁵⁰ Hva disse ulikhetene nærmere innebærer nevnes ikke. Det følger imidlertid av forarbeidene til den likestillingsloven av 1978 § 8 a, at dette innebar at det ikke skal tale mot kvinnen at hun kan ha en annen terskel for uønsket seksuell oppmerksomhet enn menn.⁵¹

Vurderingen av om den uønskede seksuelle oppmerksomhet har vært plagsom er i følge forarbeidene en sammensatt vurdering hvor mange momenter kan være relevante.⁵²

Relasjonen mellom partene henger ofte sammen med momentet om tid og sted for handlingen. Et eksempel som kan illustrere dette er uønsket seksuell oppmerksomhet fra en

⁴⁹ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

⁵⁰ *Ibid* side 320.

⁵¹ Ot.prp.nr.77 (2000-2001) *Om lov om endringer i likestillingsloven mv.*, side. 115

⁵² Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

overordnet til en underordnet ansatt. Her vil relasjonen være ansettelsesforholdet, og tid og sted ofte være på jobb i arbeidstiden, eller en annen jobbrelatert situasjon. Det som er spesielt med disse situasjonene er at den som blir utsatt for den uønskede seksuelle oppmerksomheten kan være redd for hvilke karrieremessige konsekvenser det vil få å avvise denne oppmerksomheten. Dette synspunktet finner også støtte i forarbeidene hvor det uttales at dersom den trakasserte er i et underordnet forhold til den som trakasserer vil forholdet enklere bli vurdert som plagsomt. Forarbeidene fremhever derfor partenes relasjon som et viktig moment i helhetsvurderingen av dette vilkåret.⁵³

Videre er et av momentene hvorvidt den uønskede seksuelle oppmerksomheten har hatt noen negative virkninger.⁵⁴ Her vil det for eksempel være naturlig å se på om mottakeren av den uønskede seksuelle oppmerksomheten har måttet slutte i jobben eller studiet, blitt sykmeldt, eller fått psykiske plager.

2.4 Håndheving av forbudet mot seksuell trakassering

2.4.1 Likestillings- og diskrimineringsombudet og diskrimineringsnemndas kompetanse

Likestillings- og diskrimineringsombudets og diskrimineringsnemndas kompetanse og virkeområde reguleres av diskrimineringsombudsloven § 1. Her fremkommer det i annet ledd bokstav a, at både ombudets og nemndas virksomhet skal omfatte likestillings- og diskrimineringsloven med mindre annet fremkommer av loven. Forbudet mot seksuell trakassering følger av ldl. § 13 (1) og er dermed som utgangspunkt omfattet av diskrimineringsombudslovens kompetanse og virkeområde.

Likestillings- og diskrimineringsombudet er et uavhengig forvaltningsorgan som jobber for å fremme likestilling, forhindre diskriminering, samt gi veiledning i sakene som omfattes av diskrimineringsombudslovens virkeområde, jf. diskrimineringsombudsloven §§ 4 (2) og 5 (1), jf. § 1 (2). Dette innebærer at ombudet vil ha en veiledningsplikt i saker vedrørende seksuell trakassering. Denne tolkningen støttes også av bestemmelsens forarbeider.⁵⁵

⁵³ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 179 og 320.

⁵⁴ *Ibid* side 320.

⁵⁵ Prop.80 L (2016-2017) *Lov om Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda*, side 28.

Diskrimineringsnemnda er også et uavhengig forvaltningsorgan, og har som oppgave å håndheve bestemmelser som omfattes av lovens virkeområde, jf. diskrimineringsombudsloven § 6 (1) og § 7 (1), jf. § 1 (2). Det gjøres imidlertid unntak for enkelte bestemmelser, herunder forbudet mot seksuell trakassering, jf. ldl. § 13 (1), jf. diskrimineringsombudsloven § 7 (1) bokstav a. Diskrimineringsnemnda har dermed ikke kompetanse til å håndheve forbudet mot seksuell trakassering.

Diskrimineringsombudsloven gjør derimot ikke noe unntak i diskrimineringsnemndas adgang til å håndheve blant annet arbeidsgivers plikt til å forhindre og forebygge seksuell trakassering, jf. ldl. § 13 (6). Dette innebærer at diskrimineringsnemnda kan behandle hvorvidt arbeidsgiver har oppfylt denne plikten dersom det skulle forekomme seksuell trakassering på arbeidsplassen. Dersom nemnda skulle finne at arbeidsgiver har brutt plikten til å forebygge eller forhindre seksuell trakassering, kan det treffes vedtak om stansing, retting eller andre tiltak for å sikre at den seksuelle trakasseringen opphører, jf. diskrimineringsombudsloven § 11 (1) og (2). Vedtaket kan inneholde en tidsfrist som ved sin utgang gir grunnlag for tvangsmulkt som vil løpe frem til den seksuelle trakasseringen er opphører, jf. § 11 (2), jf. § 13 (1).

Selv om nemnda ikke har kompetanse til å behandle konkrete saker om seksuell trakassering, har den altså likevel en indirekte mulighet til å bidra til at seksuell trakassering opphører i arbeidslivet.

2.4.2 Domstolenes kompetanse

2.4.2.1 Innledning

Det er bare domstolen som har kompetanse til å avgjøre hvorvidt seksuell trakassering har funnet sted.⁵⁶ I arbeidet med den nye diskrimineringsombudsloven tok mange høringsinstanser til orde for at seksuell trakassering burde kunne bringes inn for en nemd.⁵⁷ Departementet opprettholdt imidlertid forslaget om å videreføre rettstilstanden som kun gir domstolene denne kompetansen. Årsaken til dette er i følge forarbeidene blant annet det store behovet for rettsikkerhet i disse sakene. Saker om seksuell trakassering settes i en særstilling som et forhold det vil være ekstra belastende å bli beskyldt for, og derfor er det etter

⁵⁶ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 320.

⁵⁷ Prop.80 L (2016-2017) *Lov om Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda*, side 49-50.

forarbeidene nødvendig at slike saker gjennomgås med bevisumiddelbarhet.⁵⁸ Behovet for rettsikkerhet i saker om seksuell trakassering vil bli videre kommentert i den rettspolitiske drøftelsen i kapittel 5.

Det følger av Grunnloven § 95 (1) at enhver har rett til å få avgjort ”sin sak” av en domstol. Adgang til domstolsbehandling følger også av EMK artikkel 6 nr. 1 og er en menneskerettighet som av Den europeiske menneskerettighetsdomstolen⁵⁹ omtales som ”access to court”. Den nærmere reguleringen av domstolsadgangen i sivile saker følger av tvisteloven, som skal tolkes i lys av EMK, jf. tvl. § 1-2. Det følger av tvl. § 1-1 om lovens formål at loven skal sikre den enkeltes behov for å få løst sine tvister og håndhevet sine rettigheter.

I de fleste saker der det har forekommet seksuell trakassering, vil vilkårene om erstatning være oppfylt, og søksmålet vil dermed kunne være basert på et erstatnings- eller oppreisningskrav som kan avgjøres av domstolene. Dette er imidlertid ikke tilfelle for alle saker om seksuell trakassering. Det kan for eksempel tenkes at kravet til uaktsomhet ikke er oppfylt, slik at det ikke kan anlegges sak om erstatning eller oppreisning. Det kan også tenkes at saksøker av andre grunner ikke ønsker å få dom for erstatning eller oppreisning, men likevel vil ha avgjort hvorvidt det har skjedd seksuell trakassering.

Denne problemstillingen reiser et interessant spørsmål, som er hvorvidt det kan fremmes et fastsettelsessøksmål som utelukkende omhandler hvorvidt det foreligger brudd på forbudet mot seksuell trakassering, jf. ldl. § 13 (3), jf. (1).

2.4.2.2 Kan det fremmes fastsettelsessøksmål for brudd på ldl. § 13 (3), jf. (1)?

Hvilke sivilrettslige saker som kan føres for domstolene reguleres av tvisteloven. De forskjellige typer søksmål i sivilprosessen kan deles i tre. Fastsettelsessøksmål fastslår en eventuell rettstilstand, fullbyrdelsessøksmål gir tvangsgrunnlag for å skape samsvar mellom rettslig og faktisk tilstand, og rettsendringssøksmål endrer rettstilstanden mellom partene.⁶⁰ Det er de to første søksmålstypene som vil være de relevante i saker som omhandler seksuell trakassering.

⁵⁸ *Ibid* side 50.

⁵⁹ Heretter EMD. Se for eksempel *Stubbings og andre mot Storbritannia*, premiss 46.

⁶⁰ Jens Edvin A. Skoghøy, *Tvisteløsning*, 3. utgave, Oslo 2017, side 379.

For å kunne fremme en sak for domstolene må de absolutte prosessforutsetningene i tvl. § 1-3 være oppfylt. Etter første ledd må søksmålgjenstanden være et ”rettskrav”. Etter annet ledd stilles det krav om at saksøker etter en samlet vurdering av kravets aktualitet og partenes tilknytning til kravet har påvist et reelt behov for avgjørelse av kravet mot saksøkte.

Det følger av forarbeidene at avgjørelsen av hvorvidt et søksmål skal tillates fremmet etter tvl. § 1-3 må bero på en helhetsvurdering, og at i grensetilfeller vil avgjørelsen måtte baseres på hvorvidt det er ”naturlig og rimelig” å bringe saken inn for domstolene.⁶¹

Etter ordlyden forstås ”rettskrav” som et krav som bygger på rettsregler og som det dermed er mulig å få en rettslig forpliktende dom for. Denne tolkningen støttes og fremheves som den klare hovedregel i forarbeidene.⁶² Hvilken rettsvirkning det eventuelle krav vil ha er dermed et relevant moment i vurderingen av hvorvidt søksmålgjenstanden er et rettskrav. Et erstatningssøksmål er et fullbyrdelsessøksmål som fastsetter krav på erstatning og en dom vil være tvangsgrunnlag for dette kravet.⁶³ Det er dermed ikke tvilsomt at et krav om erstatning er et rettskrav. Høyesterett har fastslått at fastsettelsesdom for erstatningsansvar uten erstatningsutmåling også kan være et rettskrav.⁶⁴

Spørsmålet er hvorvidt krav om fastsettelsesdom for at det har forekommet seksuell trakassering, jf. ldl. § 13 (3), jf. (1) er et rettskrav. Forbudet mot seksuell trakassering følger av ldl. § 13 (1) og er regulert av rettsregler. En slik dom vil imidlertid i motsetning til de to ovennevnte eksemplene om dom for erstatning eller erstatningsansvar ikke ha noe direkte rettsvirkning for verken saksøker eller saksøkte.

Tvisteloven § 1-3 (1) er taus hva gjelder muligheten til å gå til søksmål for fastsettelse av at en handling er i strid med lov. Det fremkommer av forarbeidene at tidligere rettspraksis har vært restriktiv med å tillate fremmet søksmål om fastslåelse av at en atferd er ulovlig eller rettstridig, men at det er blitt åpnet mer for dette i senere rettspraksis.⁶⁵ Av dette kan det utledes at det kan være mulig å reise et slikt søksmål, men at den nærmere grense må finnes søkt i rettspraksis. Det finnes ingen praksis der det er tillatt fremmet et fastsettelsessøksmål på

⁶¹ Ot.prp.nr.51 (2004-2005) *Om lov om mekling og rettergang i sivile tvister*, side 363-364.

⁶² *Ibid* side 364.

⁶³ Jf. Lov 26. juni 1992 nr. 86 - om tvangsfullbyrdelse og midlertidig sikring § 4-1 (2) bokstav a.

⁶⁴ Rt. 1995 s. 1106 side 1110.

⁶⁵ Ot.prp.nr.51 (2004-2005) *Om lov om mekling og rettergang i sivile tvister*, side 364-365.

selvstendig grunnlag for å få fastslått at seksuell trakassering eller annen diskriminering har forekommet.⁶⁶ Imidlertid kan rettspraksis fra andre typer saker ha overføringsverdi.

Rt. 2008 s. 362 (Naturbetong) gjaldt spørsmål om det var bygget i strid med en negativ servitutt. Under spørsmålet om hvorvidt dette kunne utgjøre et rettsforhold uttalte førstvoterende at en fastsettelse av urettmessigheten ikke ville ha noen umiddelbare rettsvirkninger fordi følgen av rettsstriden måtte bli et spørsmål om erstatning, og at fastsettelsen av urettmessigheten ikke ville gi en avklaring på erstatningsspørsmålet. En fastsettelse av urettmessigheten ville imidlertid gjøre at saksøker kunne stille sterkere i utenrettslige forhandlinger, og i et eventuelt erstatningssøksmål ville det kunne fokuseres utelukkende på de erstatningsrettslige spørsmålene. En fastsettelse av urettmessigheten kunne på denne måten ha rettslig betydning for saksøker. Grunnet dette ble søksmålet ansett å være i grenseområdet for hva som kunne anses som et rettsforhold, og spørsmålet om hvorvidt søksmålet skulle tillates fremmet måtte avgjøres ut fra saksøkers interesse av rettslig avklaring.⁶⁷ Her ble kravets aktualitet, rettens veiledningsplikt i utforming av påstand for å unngå avvisning, og den prinsipielle betydning av kravets hovedspørsmål tillagt avgjørende vekt.⁶⁸ Dette medførte at saksanlegget ble ansett som et rettskrav, og saken ble tillatt fremmet.

Dommen har overføringsverdi til saker om seksuell trakassering, som også kan utløse erstatningsansvar som følge av rettsstriden.⁶⁹ I likhet med faktum i dommen vil en fastsettelse av at det har skjedd seksuell trakassering kunne gjøre at saksøker kan stille sterkere i et erstatningssøksmål samt i utenrettslige forhandlinger. I tillegg vil en slik fastsettelse kunne medføre at krenkelsen opphører dersom det blir avklart at handlingene er forbudt ved lov. En fastsettelse av at det har skjedd seksuell trakassering vil også kunne ha en oppreisende effekt i seg selv for mottaker. Dette taler for at fastsettelse av at det har skjedd seksuell trakassering kan være et rettskrav. Selv om dommen ikke omhandler et lignende faktum, gjør de samme hensyn seg gjeldende. Dette taler for at også spørsmålet om hvorvidt krav om fastsettelsesdom for at det har skjedd seksuell trakassering skal tillates fremmet, i likhet med dommen, er et grensetilfelle som dermed må avgjøres ut fra saksøkers interesse av rettslig avklaring.

⁶⁶ Med forbehold om dommer som ikke er tilgjengelige på lovdata.

⁶⁷ Rt. 2008 s. 362 (Naturbetong) avsnitt 54-56.

⁶⁸ *Ibid* avsnitt 57-60.

⁶⁹ Jf. ldl. § 38 (1). Se avhandlingens kapittel 3.

Rt. 2015 s. 1313 gjaldt spørsmål om hvorvidt det kunne anlegges fastsettelsessøksmål mot staten ved likestillings- og diskrimineringsnemnda om at deres vedtak var ugyldig. Nemnda hadde kommet til at det ikke forelå brudd på diskrimineringslovgivningen i den aktuelle saken. På grunn av at et slikt vedtak ikke har rettsvirkninger var det ikke anledning til å reise søksmål. Ankeutvalget uttalte imidlertid at en nemndsavgjørelse om at det ikke foreligger brudd på diskrimineringslovgivningen ikke er til hinder for at arbeidstaker kan gå til søksmål mot arbeidsgiver ”med påstand om at han eller hun er blitt diskriminert”.⁷⁰

Kjennelsen gjaldt diskriminering etter den tidligere diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, men må antas å ha overføringsverdi også til de andre diskrimineringsgrunnlag som nå er samlet i likestillings- og diskrimineringsloven. Ankeutvalgets uttalelse forstås som at det er anledning til å få fastsettelsesdom for brudd på diskrimineringslovgivningen, men at søksmålet i dette tilfellet var rettet mot feil part. Dette taler i retning av at det også kan være mulig å få fastsettelsesdom for at det har skjedd seksuell trakassering, jf. ldl. § 13 (3), jf. (1).

I forarbeidene til den nye diskrimineringsombudsloven drøfter departementet adgangen til å bringe nemndas vedtak inn for domstolene, herunder hvorvidt det er mulig å få fastsettelsesdom for at det foreligger brudd på bestemmelser som nevnt i loven uten at staten ved nemnda er part.⁷¹ Diskrimineringsnemnda kan håndheve bestemmelser i likestillings- og diskrimineringsloven, men som tidligere nevnt er det gjort unntak for seksuell trakassering, jf. § 1 (2) bokstav a, jf. § 7 (1) bokstav a. Nemnda vil aldri kunne være part i en sak om seksuell trakassering. Forarbeidene omhandler dermed ikke bestemmelsen om seksuell trakassering direkte, men de generelle uttalelsene om adgangen til å få fastsettelsesdom for brudd på diskrimineringslovgivningen må også gjelde for saker om seksuell trakassering.

Departementet viser til tvistelovens forarbeider og uttaler at den klare hovedregelen i norsk rett er at ”det ikke er adgang til å få særskilt dom for regelstrid”.⁷² Departementet viser her til en uttalelse som omhandler muligheten for fastsettelsesdom for brudd på Grunnloven og menneskerettigheter, og synes å være tatt ut av kontekst når det brukes som en generell konstatering for at det i norsk rett ikke er adgang for å få dom for regelstrid. Som beskrevet ovenfor uttales det i et annet kapittel i tvistelovens forarbeider og av Høyesterett at det er anledning for å få fastsettelsesdom for disse tilfeller. Også Jens Edvin A. Skoghøy mener at

⁷⁰ Rt. 2015 s. 1313 avsnitt 24.

⁷¹ Prop.80 L (2016-2017) *Lov om Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda*, side 62.

⁷² *Ibid* side 62.

det nå må anses som ”endelig avklart” at det er anledning til å få dom for at noe var ulovlig, rettsstridig eller lignende.⁷³

Regjeringsadvokaten uttaler i sin høringsuttalelse at:

”Selv om det ikke er adgang til å få fastsettelsesdom for at noe er regelstridig ..., vil en privat part kunne anlegge fastsettelsessøksmål om at det pretenderte diskriminerende forhold er «rettsstridig» eller «ulovlig». Tvisteloven § 1-3 er dermed ikke til hinder for et slikt saksanlegg uten at staten bringes inn i saken – det hele er et spørsmål om påstandsutforming.”⁷⁴

En høringsuttalelse har ikke stor rettskildemessig vekt. Departementet slutter seg imidlertid til Regjeringsadvokatens syn, men fremhever at ettersom det er tvilsomt hvorvidt fastsettelsesdom vil utgjøre et rettskrav, jf. tvl. § 1-3 (1), vil løsningen på hvordan spørsmål om diskriminering skal avgjøres i søksmål mellom to private parter i betydelig grad avhenge av om det kreves dom ”for at et angitt forhold er ulovlig i relasjon til diskrimineringslovgivningen og/eller krav om erstatning.”⁷⁵ Disse uttalelsene taler i likhet med de øvrige kilder i retning av at det vil måtte foretas en konkret helhetsvurdering av tvl. § 1-3 om hvorvidt et krav om fastsettelsesdom for at det har skjedd seksuell trakassering skal tillates fremmet.

Det følger av tvl. § 1-3 (2) at det stilles krav til saksøkers reelle behov for rettslig avklaring samt partstilknytning. I privatrettslige forhold er vilkåret om partstilknytning som hovedregel oppfylt når det fremmes søksmål mot den man står i et rett- eller pliktforhold med.⁷⁶ Det vil dermed være sterk nok partstilknytning dersom den krenkede fremmer søksmål mot den som det pretenderes å være utøver, som da vil være pliktsubjektet etter bestemmelsen.⁷⁷

Hva gjelder rettslig interesse har Høyesterett avklart at det i visse tilfeller er anledning til på selvstendig grunnlag få fastsettelsesdom for at det har skjedd en uriktig oppsigelse eller avskjedigelse selv om saksøker ikke har interesse i å få jobben tilbake. Dette er begrunnet i at en slik dom vil kunne ha betydning for saksøkers videre karriere og ha betydelig egenverdi

⁷³ Jens Edvin A. Skoghøy, *Tvisteløsning*, 3. utgave, Oslo 2017, side 405.

⁷⁴ Prop.80 L (2016-2017) *Lov om Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda*, side 62.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Jens Edvin A. Skoghøy, *Tvisteløsning*, 3. utgave, Oslo 2017, side 444.

⁷⁷ Jf. Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 79.

for saksøker.⁷⁸ Det samme hensyn vil kunne gjøre seg gjeldende for saker om seksuell trakassering, eksempelvis ved at en arbeidstaker kan lide i en ansettelsesprosess dersom det går rykter om at han eller hun varslet om seksuell trakassering i tidligere arbeidsforhold. Det vil i et slikt tilfelle være av stor betydning å få dom for at den seksuelle trakasseringen faktisk skjedde. Det vil også være av betydelig egenverdi å få dom for at en den krenkelse man opplevde var seksuell trakassering. På denne måten vil en fastsettelsesdom kunne oppfylle vilkårene til aktualitet ved at dommen vil ha en oppreisende og personlig verdi i tillegg til at avgjørelsen må legges uprøvd til grunn i et eventuelt senere søksmål om erstatning.

Dersom søksmål om fastsettelse for at det har skjedd seksuell trakassering tillates fremmet, vil dommen få positiv rettskraft ved at spørsmålet om det har skjedd seksuell trakassering legges uprøvd til grunn i et eventuelt senere erstatningssøksmål, og negativ rettskraft ved at rettsforholdet ikke kan bli gjenstand for ny sak, jf. tvl. § 19-15 (2) og (3).

Et praktisk typetilfelle ved seksuell trakassering er at man har sluttet på jobben hvor man har blitt seksuelt trakassert eller at den seksuelle trakasseringen av andre grunner ikke lenger foregår. Spørsmålet blir da om kravet om fastsettelsesdom fortsatt har aktualitet, jf. tvl. § 1-3 (2), når den påståtte ulovlige handlingen har opphørt. Kravet vil i slike tilfeller omhandle lovligheten av en fortidig handling. Det uttales i forarbeidene at så lenge det kan påvises et ”klart behov” for rettslig avklaring har også slike søksmål vært akseptert.⁷⁹ Høyesterett har også slått fast at det ”i en viss utstrekning” kan fremmes søksmål om slike handlinger såfremt det skjer ”innen rimelig tid”.⁸⁰ Høyesteretts ankeutvalg har videre uttalt at for at et rettskrav om en fortidig handling skal kunne fremmes må saksøker kunne påvise at det har konkret betydning å få kravet avgjort, til tross for at handlingen har opphørt.⁸¹ Hva som ligger i begrepet ”rimelig tid” er sparsomt behandlet i rettspraksis, men i Rt. 2010 s. 897 som gjaldt søksmål om lovlighet av oppsigelser ble to år ansett å være for sent.⁸² Et erstatningssøksmål vil imidlertid uansett ha en lengre frist, slik at spørsmålet om seksuell trakassering vil kunne avgjøres prejudisielt også etter ”rimelig tid”.⁸³

⁷⁸ Se for eksempel Rt. 2006 s. 106 avsnitt 19-20.

⁷⁹ Ot.prp.nr.51 (2004-2005) *Om lov om meklings og rettergang i sivile tvister*, side 365.

⁸⁰ Rt. 2005 s. 1104 avsnitt 25.

⁸¹ HR-2016-2178-U avsnitt 14.

⁸² Rt. 2010 s. 897 avsnitt 23-24.

⁸³ Rt. 2010 s. 897 avsnitt 25 og Lov 18. mai 1979 nr. 18 om foreldelse av fordringer §§ 3 og 9.

Det følger videre av forarbeidene til tvl. § 1-3 at fordelene med å ha en lovtekst som legger opp til utvikling gjennom rettspraksis er at det tas høyde for endrede samfunnsforhold eller typetilfeller man ikke kunne forutse da loven ble skrevet.⁸⁴ Om dette uttaler Skoghøy at domstolene har ansvar for at søksmålsbetingelsene tilpasses samfunnsutviklingen og den til enhver tid rådende oppfatning om hva hensynet til en rettssikker og hensiktsmessig saksbehandling tilsier.⁸⁵

For saker om seksuell trakassering er det et relevant moment at det bare er domstolene som har adgang til å avgjøre hvorvidt seksuell trakassering har skjedd. Dette taler for at det bør være anledning til å få rettskraftig avgjort hvorvidt det har skjedd seksuell trakassering. Dersom det bare skulle vært anledning til å få kravet prejudisielt avgjort ved eksempelvis erstatningssøksmål, ville dette medføre at terskelen for å ta sin sak til domstolen hadde blitt hevet ytterligere. Det er ikke alltid vilkårene for erstatning er oppfylte, og kanskje er det heller ikke i saksøkers interesse å kreve erstatning. Det kan likevel være ønskelig å få fastsatt at den krenkelse man ble utsatt for var ulovlig.

Etter analysen av de overnevnte rettskilder er det grunnlag for å konkludere med at det som utgangspunkt også må nedlegges påstand om erstatning eller oppreisning for å få avklart spørsmålet om det er handlet i strid med forbudet mot seksuell trakassering. For de tilfeller hvor dette likevel ikke er mulig kan det, etter en konkret vurdering, likevel være slik at det foreligger et rettskrav som kan gi fastsettelsesdom. Avgjørende i disse grensetilfellene er om søksmålet har klar aktualitet. Dette må avgjøres konkret i hver enkelt sak.

I tillegg er det som nevnt prosessuell adgang til å få avgjort spørsmålet prejudisielt i for eksempel et erstatningssøksmål, og det er også adgang til å få fastsettelsesdom for at det foreligger erstatningsansvar uten å foreta en utmåling.⁸⁶ Det at det er adgang for å få kravet avgjort på disse måter vil også kunne være av betydning i vurderingen av hvorvidt saksøker har reelt behov for på selvstendig grunnlag få fastsettelsesdom for den seksuelle trakassering.

2.5 Delt bevisbyrde

Utgangspunktet i sivile saker er at det er den som ønsker et faktum lagt til grunn som har bevisbyrden, jf. tvl. § 11-2. Beviskravet er sannsynlighetsovervekt.⁸⁷ Likestillings- og

⁸⁴ Ot.prp.nr.51 (2004-2005) *Om lov om mekling og rettergang i sivile tvister*, side 140.

⁸⁵ Jens Edvin A. Skoghøy, *Tvisteløsning*, 3. utgave, Oslo 2017, side 379.

⁸⁶ Rt. 1995 s. 1106 side 1110.

⁸⁷ Jf. for eksempel Rt. 1992 s. 64 (Schizofrenidommen) side 70.

diskrimineringsloven gjør unntak fra denne hovedregelen om bevisbyrde. Når det gjelder seksuell trakassering er bevisbyrden regulert i ldl. § 37 (1), jf. (2) bokstav a. Her fremkommer det at seksuell trakassering anses å ha skjedd dersom omstendighetene gir grunn til å tro dette, og den anklagede ikke kan sannsynliggjøre at det ikke har skjedd. Hensynet bak regelen om delt bevisbyrde er at det skal være en reell mulighet for å vinne frem med påstand om diskriminering. Dersom de ordinære sivilrettslige bevisreglene med krav om sannsynlighetsovervekt ble lagt til grunn ville saksøker ved tvil om faktum ofte ha tapt saken.⁸⁸

Begrepet ”omstendigheter” er vidt og synes å omfatte alle typer forhold og momenter. Hva som gir ”grunn til å tro” kan etter ordlyden forstås som at det ikke stilles høye krav til grad av sannsynlighet for at det har forekommet seksuell trakassering. I forarbeidene blir vilkårene ”omstendigheter som gir grunn til å tro” beskrevet som et krav om holdepunkter eller indikasjoner på at diskriminering har skjedd.⁸⁹ Det må altså foreligge visse objektive holdepunkter. Momenter som tyder på, eller som gir en mistanke om at det har skjedd seksuell trakassering, vil være tilstrekkelig til å oppfylle vilkåret.

Når vilkåret om ”omstendigheter som gir grunn til å tro” at det har skjedd seksuell trakassering er oppfylt, blir bestemmelsens andre del aktivert. Nå må den som er anklaget for seksuell trakassering ”sannsynliggjøre” at dette likevel ikke har skjedd.

Begrepet ”sannsynliggjøre” forstås etter ordlyden som et krav om sannsynlighetsovervekt. Etter dette vil bestemmelsen etter ordlyden forstås som at dersom det er mistanke om at seksuell trakassering er skjedd, og den som er anklaget for dette ikke kan bevise med sannsynlighetsovervekt at det ikke har skjedd, vil seksuell trakassering anses å ha funnet sted. Med en slik tolkning av bevisbyrden stilles det større krav til den som anklages for seksuell trakassering enn til den som påstår å ha blitt utsatt for denne. Det følger av forarbeidene at å ”snu” bevisbyrden har betydning i den forstand at det er den som er anklaget for trakassering som har tvilsrisikoen.⁹⁰ Dette innebærer at når bevisføring er avsluttet og det fortsatt er tvil, vil det konkluderes med at trakassering har funnet sted. Høyesterett omtaler denne type bevisbyrde som en ”delt” bevisbyrde.⁹¹

⁸⁸ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 293.

⁸⁹ *Ibid* side 336.

⁹⁰ *Ibid* side 336.

⁹¹ Rt. 2012 s. 424 avsnitt 34.

I Rt. 2012 s. 424 var spørsmålet om det hadde skjedd aldersdiskriminering i en ansettelsesprosess. Her var det arbeidsmiljøloven § 13-8 som regulerte beviskravet, og bestemmelsen er utformet likt beviskravet i likestillings- og diskrimineringsloven ved at det kreves ”grunn til å tro” at trakassering har funnet sted, og arbeidsgiver må på sin side ”sannsynliggjøre” at det ikke har funnet sted. Avgjørelsen har derfor overføringsverdi til saker om seksuell trakassering. Førstvoterende uttaler det generelt vil ha liten verdi at den som er anklaget for diskrimineringen sier at det ikke har skjedd.⁹²

LA-2009-202366 gjaldt krav om erstatning etter at en kvinne var blitt utsatt for seksuell trakassering samt ugyldig oppsagt i prøvetiden. I vurderingen av om den seksuelle trakassering var bevist anvender retten et beviskrav om delt bevisbyrde i den tidligere likestillingsloven av 1978 § 16, i samsvar med dagens bevisregel. Retten fant at det var grunn til å tro at det hadde forekommet seksuell trakassering. Ved vurderingen av om saksøkte kunne motbevise dette, fremheves det at det ikke var noen vitner til den seksuelle trakasseringen. Om dette uttaler retten at ”det nærmest ligger i sakens natur at den som ønsker å utsette en annen for seksuell trakassering av den art som det her er tale om, sørger for at det skjer uten at det er andre til stede.”⁹³ Uttalelsen viser at det kan være vanskelig å sannsynliggjøre at det likevel ikke har skjedd seksuell trakassering dersom det ikke finnes vitner som kan motbevise dette.

3 Erstatning som rettsvirkning ved seksuell trakassering

3.1 Innledning

Analysen av ldl. § 13 (3) i kapittel 2 viser at nærmest alle typer handlinger kan oppfylle vilkårene for seksuell trakassering, og dermed falle inn under forbudet mot seksuell trakassering i ldl. § 13 (1). Eksempelvis kan gjentatte blikk og kommentarer omfattes av forbudet mot seksuell trakassering. Den vide definisjonen samt den lave terskelen for å konstatere seksuell trakassering etter ldl. § 13 (3) utgjør dermed en betydelig innskrenkning i borgernes handlefrihet.

Forbudet utgjør en selvstendig forbudsnorm og rettsvirkningen for seksuell trakassering er oppreisning og erstatning, jf. likestillings- og diskrimineringsloven § 38 (1). Det følger av ldl.

⁹² Rt. 2012 s. 424 avsnitt 40.

⁹³ LA-2009-202366 avsnitt 21 under «Lagmannsrettens vurdering».

§ 38 (1) bokstav a at dersom man er utsatt for handlinger som beskrevet i lovens kapittel 2, hvor bestemmelsen om seksuell trakassering er plassert, kan man kreve oppreisning og erstatning.

I det følgende skal denne rettsvirkningen analyseres med fokus på erstatningsrettslige tema med særlig relevans for seksuell trakassering. Det er ikke særlig betenkelig at det tilkjennes erstatning i grovere tilfeller av seksuell trakassering, men det er interessant å vurdere hvorvidt seksuell trakassering i det nedre sjiktet av alvorlighet, som for eksempel blikk, kan være erstatningsbetingende.

Utgangspunktet i norsk rett er at den som opplever et økonomisk tap eller en skade må bære dette selv.⁹⁴ Unntak fra dette er dersom noen andre blir ansett som erstatningsansvarlig. Erstatningsretten i Norge bygger for det meste på ulovfestet rett, og selv om det ikke er uttalt eksplisitt, følger det av langvarig Høyesterettspraksis at det er sikker rett at tre vilkår må være oppfylte for å gjøre noen erstatningsansvarlig. Det må foreligge en erstatningsrettslig vernet skade, et ansvarsgrunnlag og en adekvat årsakssammenheng.⁹⁵

3.2 Erstatningsrettslig vernet skade

Utgangspunktet i norsk erstatningsrett er at det kun er den økonomiske skade som erstattes.⁹⁶ Det er også et vilkår at denne skaden må ha rammet en interesse som er vernet av erstatningsreglene.⁹⁷ Dette innebærer at det for ikke-økonomiske skader kreves særskilt hjemmel. En slik hjemmel finnes i ldl. § 38 (1) som etter tolkningsregelen om *lex specialis* skal anvendes i stedet for den alminnelige regelen om oppreisning som følger av skadeerstatningsloven § 3-5 (1).

I likestillings- og diskrimineringsloven § 38 (1) bokstav a fremkommer det at den som er utsatt for seksuell trakassering kan kreve erstatning og oppreisning. I saker om seksuell trakassering vil vilkåret om erstatningsrettslig vernet skade være oppfylt både for erstatning og oppreisning. Ved at det kan kreves erstatning for både økonomisk og ikke-økonomisk skade vil man kunne få erstatning både for det faktiske økonomiske tap og oppreisning for

⁹⁴ Viggo Hagstrøm og Are Stenvik, *Erstatningsrett*, Oslo 2015, side 17.

⁹⁵ *Ibid* side 17.

⁹⁶ *Ibid* side 47.

⁹⁷ *Ibid* side 48.

den psykiske belastning det ofte er å bli utsatt for seksuell trakassering. Faktisk økonomisk tap kan typisk være tapt arbeidsinntekt og psykologtimer.

3.3 Ansvarsgrunnlag

3.3.1 Innledning

Det finnes ulike ansvarsgrunnlag i norsk erstatningsrett. I denne avhandlingen er fokuset på det objektive ansvar, arbeidsgiveransvaret og culpaansvaret, da disse er de mest relevante ansvarsgrunnlagene ved seksuell trakassering.

Uavhengig av om arbeidsgiver kan bebreides, vil han eller hun være ansvarlig dersom en ansatt handler i strid med de bestemmelser som omfattes av ldl. § 38 (1), jf. (2). Med andre ord gjelder det et objektive ansvarsgrunnlag for arbeidsgiver i disse situasjonene.

Likestillings- og diskrimineringsloven § 38 (1) bokstav a gjør imidlertid unntak for brudd på ldl. § 13 (6) om arbeidsgivers plikt til å forebygge og forhindre seksuell trakassering, jf. § 13 (6). Dette innebærer at det ikke er et objektive ansvarsgrunnlag for arbeidsgiver i saker om seksuell trakassering i arbeidslivet etter ldl. § 38.

Likestillings- og diskrimineringslovens særbestemmelse om erstatning og oppreisning står imidlertid ikke i veien for å kreve oppreisning og erstatning etter alminnelige erstatningsregler.⁹⁸ Arbeidsgiver kan dermed bli personlig ansvarlig for å ha forsømt sine plikter på alminnelige culpagrunnlag, eller fortsatt være objektive ansvarlig etter reglene om arbeidsgiveransvaret dersom arbeidstaker har vært uaktsom. Begge disse ansvarsgrunnlagene gjennomgås i det videre.

3.3.2 Arbeidsgiveransvar

Det generelle arbeidsgiveransvaret følger av skl. § 2-1. Formålet med dette ansvarsgrunnlaget er å holde arbeidsgiver ansvarlig for den risiko han skaper ved å ha ansatte.⁹⁹ Ordlyden i bestemmelsens første ledd inneholder flere vilkår for at det skal foreligge arbeidsgiveransvar. For det første må det foreligge et arbeidsgiver-arbeidstaker-forhold, videre må arbeidstaker har voldt skaden ”forsettlig eller uaktsomt”, og til sist må skaden ha skjedd under utførelse av arbeid i arbeidsgivers interesse. Arbeidsgiver blir altså bare objektive erstatningsansvarlig etter arbeidsgiveransvaret dersom den som har voldt skaden har opptrådt forsettlig eller

⁹⁸ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 337.

⁹⁹ Viggo Hagstrøm og Are Stenvik, *Erstatningsrett*, Oslo 2015, side 210.

uaktsomt. Det skal etter ordlyden tas hensyn til om de krav skadelidte kan stille til virksomheten eller tjenesten er tilsidesatt. Dette innebærer at det for skyldspørsmålet er relevant hvorvidt handlingen objektivt sett er rettstridig i forhold til skadelidte.¹⁰⁰ Uaktsomhetsvurderingen vil bli gjennomgått under vurderingen av culpaansvaret.

Dersom en ansatt har seksuelt trakassert noen på jobb vil det dermed kunne bli tale om ansvar for arbeidsgiver. Arbeidsgiveransvaret innebærer derimot ingen ansvar for oppreisning, slik at det ikke kan ilegges ansvar for arbeidsgiver for ikke-økonomisk tap. Oppreisningskravet kan imidlertid rettes mot den arbeidstakeren som utøvde den seksuelle trakassering med hjemmel i ldl. § 38 (1) (2) som hjemler krav på oppreisning ved uaktsomhet.

Dersom vilkårene for arbeidsgiveransvaret ikke er oppfylt vil arbeidsgiver kunne bli erstatningsansvarlig på alminnelig skyldgrunnlag for på uaktsom måte ikke ha oppfylt sine plikter.

3.3.3 Culpaansvar

På andre samfunnsområder enn i arbeidslivet gjelder erstatningsansvar dersom den ansvarlige kan bebreides, jf. ldl. § 38 (2). Ordlyden ”andre samfunnsområder” forstås slik at den bortsett fra bestemmelsens unntak i arbeidslivet, omfatter hele likestillings- og diskrimineringslovens virkeområde, jf. ldl. § 2.¹⁰¹ Den ansvarlige forstås etter ordlyden som den person som har gjennomført handlingen som har medført det erstatningsvernede bruddet i likestillings- og diskrimineringsloven.

At man må kunne bebreide den som har utøvd den seksuelle trakasseringen for at vedkommende skal bli kjent erstatningsansvarlig tolkes etter ordlyden som at man må kunne plassere skyld hos utøveren, fordi hun ikke burde handlet slik som hun gjorde. Av ordlyden kan man dermed slutte at det minst kreves uaktsomhet for å bli kjent erstatningsansvarlig for seksuell trakassering, jf. ldl. § 13 (3), jf. (1).

Forarbeidene støtter denne tolkningen, hvor det fremkommer at handlinger med forsett eller uaktsomhet medfører erstatningsansvar. Det presiseres at det bare kreves simpel uaktsomhet.¹⁰² Det følger videre av forarbeidene at for oppreisning er det ikke et krav om grov eller gjentatt handling av utøveren, og at oppreisning kan idømmes både fysiske og

¹⁰⁰ Bjarte Askeland, Norsk lovkommentar på Rettsdata, skadeerstatningsloven, 2018, Note 76.

¹⁰¹ Se avhandlingens kapittel 2.2.

¹⁰² Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 338.

juridiske personer.¹⁰³ For oppreisning i tråd med likestillings- og diskrimineringsloven § 38 (2), jf. (1) er det dermed gjort unntak fra utgangspunktet om at det kreves forsett eller grov uaktsomhet, jf. skl. § 3-2. Som særlovgivning vil ldl. § 38 (2), jf. første ledd etter regelen om *lex specialis* være den gjeldende bestemmelse i saker om seksuell trakassering.

For å fastlegge det nærmere innholdet i uaktsomhetsvurderingen må det ses hen til den generelle, ulovfestede culpanormen. Det som behandles i det videre vil også være gjeldende for de ovennevnte ansvarsgrunnlag som forutsetter uaktsomme handlinger.

Culpanormen, uaktsomhetsansvaret eller skyldregelen er alle navn på det samme ulovfestede ansvarsgrunnlag som følger av rettspraksis.¹⁰⁴ Culpaansvaret er det alminnelige ansvarsgrunnlaget i norsk rett, og bygger i hovedsak på en vurdering av hvorvidt skadevolderen kunne og burde ha handlet annerledes.¹⁰⁵ Lødrup skriver at det i vurderingen av culpanormen skal tas utgangspunkt i det som ”rimeligvis bør kunne forventes av en innsiktsfull og normalt forstandig person som opptrer på det aktuelle området.”¹⁰⁶

Spørsmålet er dermed hvorvidt skadevolder har handlet forsvarlig i det konkrete tilfellet ut fra gjeldende normer på området. Med andre ord må det tas utgangspunkt i en objektiv norm, og deretter vurderes hvorvidt det er handlet i tråd med denne eller ikke. For å fastsette hvilke normer som gjelder på et område er det derfor naturlig å ta utgangspunkt i de normer som er lovfestet. Lovgiver har regulert mange livsområder nettopp for å unngå skader.¹⁰⁷

Rt. 1992 s. 453 (Furunkulosedommen) er et eksempel på at det tas utgangspunkt i lovfestede normer. Saken gjaldt en lakseoppdretters krav på erstatning for tap som følge av at landbruksdepartementet hadde godkjent import av laksesmolt med sykdommen furunkulose. Slike tillatelser ble regulert av fiskeloven med forskrifter. Førstvoterende uttaler at risikoen for sykdomssmitte er en så sentral del av lovgivningen med forskrifter at det vil være vanskelig å konkludere at veterinærmyndigheten har handlet aktsomt dersom det er handlet i strid med denne. På denne måten lå forsvarlighetsvurderingen allerede ”implisitt i vurderingen av lovligheten.”¹⁰⁸ Før førstvoterende går videre for å vurdere aktsomheten,

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ For eksempel Rt. 1959 s. 666 (Steinrasdommen) s. 671.

¹⁰⁵ Peter Lødrup, Lærebok i erstatningsrett, 6. utgave, Oslo 2011, side 51.

¹⁰⁶ *Ibid* side 131.

¹⁰⁷ *Ibid* side 136.

¹⁰⁸ Rt. 1992 s. 453 (Furunkulosedommen), side 476.

presiseres det at det må avklares om lakseoppdretterne har vern etter bestemmelsene om sykdomssmitte.¹⁰⁹

Av denne dommen kan det utledes at dersom den skade som har skjedd er direkte regulert i lov vil denne være sentral i uaktsomhetsvurderingen, forutsatt at saksøker har vern etter de aktuelle bestemmelsene. Disse to vilkårene er omtalt som et relativitetskrav for at de lovfestede normene kommer til anvendelse på forholdet.¹¹⁰ Det er bred enighet i teorien om at dersom vilkårene er oppfylt vil det som hovedregel inntre uaktsomhetsansvar.¹¹¹ Årsaken til dette er at i de tilfeller relativitetskravet er oppfylt, foreligger det normer gitt av lovgiver nettopp for å forhindre den type skade som er skjedd. Har man handlet i strid med disse normene, er det naturlig å betegne handlingen som uaktsom.¹¹²

Overført til saker om seksuell trakassering er det derfor naturlig å ta utgangspunkt i det lovfestede forbudet mot seksuell trakassering. Forbudet mot seksuell trakassering følger av ldl. § 13 (1) og gjelder på alle samfunnsområder, jf. ldl. § 2.¹¹³ Dette innebærer at uansett hvor den seksuelle trakasseringen har skjedd er handlingen omfattet av den lovfestede forbudsnormen. Formålet med å forby seksuell trakassering er nettopp å forhindre at dette skjer, og ved å seksuelt trakassere har man derfor handlet i strid med kjernen av den lovfestede forbudsnormen på området. Alle fysiske personer er vernet av likestillings- og diskrimineringslovgivningen.¹¹⁴ I saker hvor noen påstår å ha blitt seksuelt trakassert vil dermed relativitetskravet være oppfylt. Dette innebærer at dersom det har skjedd seksuell trakassering vil overtredelsen av denne forbudsnormen derfor bli integrert i spørsmålet om uaktsomhet, i likhet med vurderingen i Furunkulosedommen.

Etter mitt vitende finnes det enda ingen Høyesterettspraksis knyttet til ldl. § 38 og erstatning for seksuell trakassering. De tidligere likestillings- og diskrimineringslovene har hatt lignende erstatningsbestemmelser, med objektivt erstatningsansvar i arbeidsforhold og uaktsomhetsansvar på andre samfunnsområder. Den rettspraksis som omhandler disse tidligere bestemmelsene knytter seg imidlertid utelukkende til saker i arbeidsforhold, og

¹⁰⁹ Rt. 1992 s. 453 (Furunkulosedommen), side 476.

¹¹⁰ Nils Nygaard, *Skade og ansvar*, Oslo 2007, 6. utgave side 203.

¹¹¹ Peter Lødrup, *Lærebok i erstatningsrett*, Oslo 2011, 6. utgave side 137. Viggo Hagstrøm og Are Stenvik, *Erstatningsrett*, Oslo 2015, side 76. Peter Lødrup og John Asland, *Oversikt over erstatningsretten*, 8. utgave, Latvia 2013, side 39.

¹¹² Peter Lødrup og John Asland, *Oversikt over erstatningsretten*, 8. utgave, Latvia 2013, side 39.

¹¹³ Se kapittel 2.2 om bestemmelsens virkeområde.

¹¹⁴ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 79.

belyser derfor ikke den nærmere vurderingen av hva en simpel uaktsom overtredelse av likestillings- og diskrimineringsloven innebærer. Det finnes imidlertid en avgjørelse fra lagmannsretten hvor det ble tilkjent erstatning som følge av brudd på forbudet mot seksuell trakassering, samt på arbeidsmiljøloven § 15-6 om oppsigelsesvern i arbeidsavtaler med bestemt prøvetid.

LA-2009-202366 gjaldt krav om erstatning og oppreisning som følge av ugyldig oppsigelse av arbeidstaker i prøvetid. Kvinnen som jobbet i en frisørsalong ble seksuelt trakassert av sin sjef. Den seksuelle trakasseringen bestod i at sjefen stadig forsøkte å kysse henne, ba henne vaske håret hans mens han så på porno, skiftet klær foran henne, og ved et tilfelle stilte han seg inntil henne da han hadde ereksjon og uttalte noe i retning av ”denne er til deg”. Kvinnen avviste alle tilnærmelser og ble følgelig oppsagt. Retten konkluderte med at det hadde skjedd seksuell trakassering, og tilkjente erstatning og oppreisning uten videre vurderinger av ansvarsgrunnlag. Det var i dette tilfellet dobbelt grunnlag for oppreisning ved at både likestillingsloven og arbeidsmiljøloven var krenket.¹¹⁵

Lagmannsrettspraksis har en begrenset rettskildemessig vekt ettersom det er underrettspraksis. Dommen underbygger likevel det syn som allerede er fremlagt om erstatningskrav som følge av seksuell trakassering. Det er et sammenfallende spørsmål om det har skjedd seksuell trakassering og om det er grunnlag for uaktsomhetsansvar.

Dette betyr at dersom en handling oppfyller vilkårene for seksuell trakassering, jf. ldl. § 13 (3), vil dette etter hovedregelen bety at det også inntreffer uaktsomhetsansvar. Dette er problematisk av flere grunner.

For det første er mottakerens subjektive opplevelse i stor grad grunnlaget for vurderingen av brudd på den lovfestede normen om forbudt mot seksuell trakassering. Dette er problematisk fordi det strider med kjernen i culpavurderingen, nemlig hvorvidt gjerningspersonen burde og kunnet handlet annerledes ut fra kunnskap på handlingstidspunktet. Denne vurderingen skal være objektiv, og skal ikke bero på den krenkedes følelser eller tolkning av gjerningspersonens handling. Dette problemet kommer godt frem med eksempelet om seksuell trakassering gjennom blick. Spørsmålet om hvorvidt et blick er uaktsomt, vil fort kunne stille seg annerledes i en objektiv vurdering kontra den subjektive.

¹¹⁵ LA-2009-202366, avsnitt 25 under «Lagmannsrettens vurdering».

For det andre ville en slik løsning føre til en svært tilfeldig og urettferdig rettstilstand, hvor den nøyaktig samme handlingen for den ene ville føre til erstatningsansvar, mens den andre ville unngå erstatningsansvar. Blikk som av noen oppfattes som vennlig kan av andre oppleves seksuelt og ubehagelig. Spørsmålet om ansvarsgrunnlag i et erstatningsspørsmål kan ikke avgjøres ut fra den krenkedes subjektive opplevelse.

De hensyn som er nevnt taler sterkt for at det for saker om seksuell trakassering må gjelde et unntak fra hovedregelen om at normbrudd medfører uaktsomhet. Dette innebærer at det for disse sakene må foretas en selvstendig uaktsomhetsvurdering basert på mer generelle normer på området. Skulle det imidlertid være slik at hovedregelen gjelder også for disse tilfeller, vil kravet til adekvat årsakssammenheng kunne fange opp de tilfeller som ellers ville være urimelige.

3.4 Kravet til årsakssammenheng

3.4.1 Faktisk årsakssammenheng

Det siste vilkåret for erstatning er at det må foreligge en faktisk og rettslig årsakssammenheng mellom den skadevoldende handling og skaden.¹¹⁶ Dette vilkåret bygger på tanken om at ingen skal holdes ansvarlig for skader de ikke er årsak til.¹¹⁷

Kravet til årsakssammenheng omtales i juridisk teori som vilkårlæren, ekvivalensteorien eller betingelseslæren.¹¹⁸ Betingelseslæren har blitt stadfestet og utviklet i Høyesterettspraksis. Rt. 1992 s. 64 (P-pilledom II) gjaldt spørsmålet om hvorvidt bruk av p-piller var årsaken til skadelidtes hjernetrombose, og om produsenten dermed var erstatningsansvarlig for denne skaden. Førstvoterende uttaler at ”dersom skaden ikke ville ha skjedd om handlingen eller unnlåtelsen tenkes borte” vil kravet til årsakssammenheng vanligvis være oppfylt. Dette fordi handlingen eller unnlåtelsen er en nødvendighet eller betingelse for skaden.¹¹⁹ Det er nettopp dette som er kjernen i betingelseslæren. Det er således et krav om faktisk årsakssammenheng.

Videre fremkom det i Rt. 1992 s. 64 (P-pilledom II) at også andre årsaker enn bare p-pillebruken kunne forklare hjernetrombosen. Om dette uttaler førstvoterende at under

¹¹⁶ Se for eksempel HR-2018-2080-A avsnitt 27.

¹¹⁷ Viggo Hagstrøm og Are Stenvik, *Erstatningsrett*, Oslo 2015, side 348.

¹¹⁸ Nils Nygaard, *Skade og ansvar*, Oslo 2007, 6. utgave, side 323.

¹¹⁹ Rt. 1992 s. 64 (P-pilledom II) side 69.

vurderingen av om p-pillebruken var en nødvendig betingelse for skaden må denne også ha vært ”så vidt vesentlig i årsaksbildet at det er naturlig å knytte ansvar til den”.¹²⁰ Av dette kan det utledes at dersom det er flere mulige årsaker til skaden, må den handling som anføres erstatningsbetingende være en så stor del av årsaksbildet at det er naturlig å holde den som handler ansvarlig for skaden. Handlinger som ikke er vesentlige i årsaksbildet er dermed unntatt erstatningsansvar.

Førstvoterendes uttalelser om kravet til handlingens vesentlighet i årsaksbildet fastslo vesentlighets- eller uvesentlighetslæren.¹²¹ Denne læren baseres på en sammenligning av den handling som påstås å være årsaken til skaden, og øvrige handlinger i hendelsesforløpet.¹²² I praksis har unntaket bare kommet til anvendelse for årsaker som har blitt ansett å være ”temmelig perifere i årsaksbildet”.¹²³ På bakgrunn av dette er det dermed grunnlag for å slå fast at uansett hvor ubetydelig en handling kan virke, vil den fortsatt oppfylle kravet til årsakssammenheng så lenge handlingen var vesentlig i årsaksbildet. For skader som følge av seksuell trakassering, herunder blikk, vil det foreligge faktisk årsakssammenheng dersom en persons blikk er en vesentlig årsak til for eksempel en psykisk lidelse.

3.4.2 Rettslig årsakssammenheng

Den praktisk sett viktigste rettslige avgrensningen av erstatningsansvar følger av adekvanslæren.¹²⁴

Kravet om adekvans følger av rettspraksis. Rt. 2007 s. 172 (Schizofreni) gjaldt krav om erstatning etter en arbeidsulykke hvor skadelidte hadde falt ned fra en lift og senere utviklet schizofreni. Her uttaler førstvoterende at ”det er et vilkår for erstatningsansvar at årsakssammenhengen er adekvat”, og at det sentrale i adekvansvurderingen er hvorvidt ”skaden er en så upåregnelig, fjern og avledet følge av den skadevoldende handling at det ikke er rimelig å knytte ansvar til den, jf. Høyesterettsdom avsagt tidligere i dag”.¹²⁵

Dommen som Høyesterett her viser til er Rt. 2007 s. 158 (Pseudoanfall) som gjaldt krav om erstatning etter en bilulykke. Førstvoterende uttaler her om adekvanskravet at ”det ved siden

¹²⁰ Rt. 1992 s. 64 (P-pilledom II) side 70.

¹²¹ Viggo Hagstrøm og Are Stenvik, *Erstatningsrett*, Oslo 2015, side 396.

¹²² *Ibid* side 396.

¹²³ *Ibid* side. 397.

¹²⁴ *Ibid* side 394.

¹²⁵ Rt. 2007 s. 172 (Schizofreni) avsnitt 65 og 66.

av en påregnelighetsvurdering må skje en avgrensning av ansvaret i forhold til skader som ikke har tilstrekkelig nærhet i forhold til den skadevoldende handling.”¹²⁶

Disse uttalelsene viser at adekvansvurderingen er nokså vag, og synes å legge opp til en konkret helhetsvurdering av hvorvidt det vil være rimelig å knytte erstatningsansvar for den konkrete skade til den konkrete handling. Der den skadevoldende handling er for eksempel blikk, vil det vanskelig kunne sies å være påregnelig at man volder skade. I slike mindre alvorlige tilfeller er regelen at utøveren må varsles om at den seksuelle oppmerksomheten er uønsket. Dersom denne likevel fortsetter, vil det være mindre betenkkelig å knytte ansvar til handlingen dersom det som følge av denne skulle oppstå skade. I adekvansvurderingen skal det også legges vekt på skadelidtes personlige forutsetninger. Dette kalles sårbarhetsprinsippet.

I saker om seksuell trakassering vil den samme seksuelle trakassering kunne oppleves svært ulikt avhengig av hvem det er som blir utsatt for den. En oppførsel som av noen kan oppleves som ubehagelig, men som senere blir glemt, kan for en annen føre til depresjoner og lengre perioders arbeidsuførhet.

Det er et alminnelig prinsipp i erstatningsretten at skadelidte skal tas som han eller hun er. Dette utgangspunktet er forankret i rettspraksis, jf. for eksempel Rt. 1997 s. 1 (Rossnes). Dommen gjaldt en kvinne som etter en bilulykke utviklet flere psykosomatiske lidelser. Skadene ble under dissens ansett ikke å være adekvate slik at erstatning ikke ble tilkjent, men mindretallet og flertallet var enige om at hovedregelen er at skadevolder må ta skadelidte som hun er.¹²⁷

Rt. 2001 s. 320 (Nilsen) gjaldt en mann som etter en bilulykke utviklet psykiske lidelser. Han ble 65 % invalid og 100% arbeidsmessig ufør. Førstvoterende uttaler at det er skadelidtes personlighet som står mest sentralt i årsaksbildet og at hovedregelen i norsk rett er at skadelidte skal tas som han er.¹²⁸ Det slås fast at bilulykken var en betingelse for utviklingen av lidelsen, og at det avgjørende spørsmålet blir hvorvidt årsakssammenhengen er adekvat.¹²⁹ Dommen viser at når den psykiske sårbarhet er en viktig årsak til skaden betyr ikke dette at

¹²⁶ Rt. 2007 s. 158 (Pseudoanfall) avsnitt 67.

¹²⁷ Rt. 1997 s. 1 (Rossnes) side 8.

¹²⁸ Rt. 2001 s. 320 (Nilsen) side 333.

¹²⁹ *Ibid* side 334.

følgen likevel ikke kan være inadekvat. Sårbarhetsprinsippet gjelder dermed ikke unntaksfritt. Dette synspunktet er det også alminnelig enighet om i juridisk teori.¹³⁰

LA-2010-100200 gjaldt krav om erstatning etter at en 26 år gammel kvinne ble arbeidsufør etter å ha blitt seksuelt trakassert av sin 59 år gamle sjef på en forretningsreise. Kvinnen ble utsatt for et langvarig og massivt seksuelt betonet press i løpet av forretningsreisen.

Handlingene omfattet blant annet forsiktige stryk på låret, seksuelle kommentarer som at hun ga han ereksjon og at han hadde lyst på henne. Spørsmålet for lagmannsretten var hvorvidt det var adekvat årsakssammenheng mellom den seksuelle trakasseringen og hennes økonomiske tap mer enn tre år senere. Lagmannsretten uttaler at den seksuelle trakassering ikke var så massiv at endelig arbeidsuførhet kunne fremstå som en påregnelig følge. Videre uttales det at en slik skade er så sjelden og uventet at det ikke vil være rimelig å knytte ansvar til denne skaden. Skadevolders skyld og sårbarhetsprinsippet kunne ikke føre til annen konklusjon. Vilkåret om adekvans var derfor ikke oppfylt og kvinnen ble ikke tilkjent erstatning.

Selv om kvinnen ikke ble tilkjent erstatning for arbeidsuførhet mer enn tre år etter hendelsene, belyser dommen at hun hadde fått erstatning for tapt arbeidsinntekt inntil disse tre årene.

Dette viser at seksuell trakassering i form av berøring og kommentarer i et overmaktsforhold kan gjøre at et tap på inntil tre års arbeidsuførhet er adekvat.

3.5 Erstatningsutmålingen

3.5.1 Økonomisk skade

Det følger av likestillings- og diskrimineringsloven § 38 (3), jf. (1) bokstav a, at erstatning for skade som følge av seksuell trakassering skal settes til det økonomiske tap som fulgte av denne. Det følger dermed av ordlyden at det faktiske tap som skal erstattes. Forarbeidene henviser til alminnelige ulovfestede erstatningsregler for nærmere regler om utmåling av erstatning.¹³¹

Den alminnelige regel i norsk rett er at skadelidte skal få full kompensasjon for sitt økonomiske tap. Skadelidte skal settes i samme økonomiske situasjon som forut for den skadevoldende handling.¹³²

¹³⁰ Viggo Hagstrøm og Are Stenvik, *Erstatningsrett*, Oslo 2015, side 412-413.

¹³¹ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 297.

¹³² Peter Lødrup, *Lærebok i erstatningsrett*, Oslo 2011, 6. utgave, side 447.

I saker om seksuell trakassering er typiske tapsposter tapt arbeidsinntekt som følge av at man må slutte i jobben. I LA-2009-202366 ble en arbeidstaker tilkjent 60 000 kroner i erstatning for tapt arbeidsinntekt. Hun hadde blitt ugyldig oppsagt etter å ha motsatt seg arbeidstakers seksuelle tilnærmelser. LA-2010-100200 omhandlet en kvinne som hadde fått utbetalt erstatning fra sitt forsikringsselskap for 3 års tapt arbeidsinntekt som følge av arbeidsuførhet etter seksuell trakassering. Hun fikk ikke medhold i kravet på erstatning for fortsatt arbeidsuførhet etter dette. I tillegg til de nevnte eksemplene vil også utgifter i forbindelse med psykologtimer utgjøre et tap som det vil kunne kreves erstatning for.

3.5.2 Ikke-økonomisk skade

For oppreisning følger det av ldl. § 38 (3) at denne skal fastsettes til det som er rimelig ut fra en helhetsvurdering, hvor blant annet type skade, omfang, forholdet mellom partene og øvrige omstendigheter er relevante momenter. Ordlyden gir med dette anvisning på en helhetlig rimelighetsvurdering hvor mange momenter kan spille inn på oppreisningens størrelse.

Forarbeidene presiserer at ytterligere momenter i oppreisningsvurderingen vil være skyld, styrkeforhold mellom partene, og den diskriminerende parts økonomi. I tillegg uttales det at oppreisningsbeløpene forutsettes holdt mellom 20.000 og 80.000 kroner.¹³³ I den tidligere nevnte LA-2009-202366 ble det tilkjent 80 000 kroner i oppreisning. På tidspunktet for denne dommen var det ingen veiledende sum i forarbeidene. Selv om rettspraksis er sparsom, er det likevel tydelig at oppreisningssummen ved seksuell trakassering ligger på et høyt nivå.

4 Folkerettslige forpliktelser

4.1 Innledning og metode

Det er hittil redegjort for den nasjonale rettstilstanden *de lege lata*. I dette kapitlet skal det undersøkes hvorvidt den norske regulering og sanksjonering av seksuell trakassering oppfyller Norges internasjonale forpliktelser. Det skal undersøkes om norsk lovgivning og praksis gir et tilstrekkelig vern etter Norges positive forpliktelser, og også om reglene går for langt i sanksjonering av atferd ved å gripe inn i handlefriheten i mellommenneskelige forhold. Forpliktelsesgrunnlagene analyseres hver for seg og det tas fortløpende tas stilling til de ovennevnte spørsmål.

¹³³ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 337.

Konvensjonene som er inkorporert i norsk rett gjennom menneskerettsloven har forrang ved motstrid med nasjonal lovgivning, jf. menneskerettsloven §§ 2 og 3.¹³⁴ Det autentiske språket i de inkorporerte konvensjonene vil være bestemmende ved forskjell mellom den opprinnelige og den norske versjonen.¹³⁵ Ved sitering av konvensjonen vil derfor den opprinnelige engelske versjonen anvendes. Det følger av Wienkonvensjonen om traktattretten¹³⁶ artikkel 31 nr. 1 at konvensjonstekst skal tolkes med vanlig språklig forståelse og i god tro i lys av konvensjonens formål. Norge har ikke tiltrådt denne konvensjonen, men artikkelen om traktatolkning gir uttrykk for folkerettslig sedvane og Norge er derfor bundet av regelen artikkel 31 nr. 1 gir uttrykk for.

4.2 Norges forpliktelser etter FNs kvinnediskrimineringskonvensjon

I det følgende skal det undersøkes hvorvidt Norge oppfyller sine forpliktelser etter kvinnediskrimineringskonvensjonen¹³⁷ som er inkorporert i norsk rett ved menneskerettsloven.¹³⁸

Norge har gjennom kvinnediskrimineringskonvensjonen forpliktet seg til aktivt å jobbe mot diskriminering av kvinner. Dette innebærer blant annet etter artikkel 2 bokstav b en plikt til å vedta passende tiltak i lov eller på annen måte, og sanksjoner hvor dette er nødvendig for å forby all form for diskriminering av kvinner. Videre er Norge også forpliktet til å sikre kvinner effektiv juridisk beskyttelse mot all kvinnediskriminering gjennom domstolene eller andre offentlige institusjoner.¹³⁹

FNs kvinnekommité er overvåkningsorganet til kvinnediskrimineringskonvensjonen, og består av eksperter innen fagfeltet. Overvåkningsorganet har som oppgave å vurdere fremgangen i gjennomføringen av konvensjonen.¹⁴⁰ Komiteen utformer blant annet ”general recommendations”, som er anbefalinger om hvordan konvensjonen skal tolkes. Selv om disse

¹³⁴ Lov 21.mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (heretter menneskerettsloven).

¹³⁵ Rt. 2000 s. 996 (Bøhler) side 1009.

¹³⁶ Wienkonvensjonen om traktatretten, 23. mai 1969.

¹³⁷ De forente nasjoners internasjonale konvensjon 18. desember 1979 om avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner (heretter kvinnediskrimineringskonvensjonen) med tilleggsprotokoll 6. oktober 1999.

¹³⁸ Menneskerettsloven § 2 nr. 5.

¹³⁹ Kvinnediskrimineringskonvensjonen artikkel 2 bokstav c.

¹⁴⁰ *Ibid* artikkel 17 nr. 1.

anbefalingene ikke er direkte bindende for konvensjonspartene, taler presumsjonsprinsippet for at uttalelsene bør ha stor vekt ved tolkning av konvensjonen i norsk rett.¹⁴¹

Det uttales i forarbeidene fra inkorporeringen av konvensjonen i Norge, at kvinnekomiteéns ”general recommendations” om tolkningen av konvensjonen trolig må tillegges stor vekt i folkerettslig sammenheng. Innvirkningen i en norsk sak vil etter departementets syn avhenge av hvor klar uttalelsen er, og om det konkrete tilfellet var noe komitéen hadde for øyet under utarbeidelsen.¹⁴²

Høyesterett har enda ikke klargjort hvilken rettskildemessig vekt kvinnekomiteéns ”general recommendations” har ved tolkning av konvensjonen, men i Rt. 2009 s. 1261 (Ashok) ble rettskildevekten av barnekomitéens uttalelser drøftet. Her viser førstvoterende til den ovennevnte uttalelse i forarbeidene som tas til inntekt for at vekten av barnekomitéens uttalelser må avgjøres ut fra de samme momenter. Det legges spesielt vekt på at det må vurderes om det er tolkningsuttalelser eller råd om optimal praksis, og hvorvidt uttalelsen er ment for det konkrete tilfellet. Det er etter dette nærliggende å anta at Kvinnekomiteens uttalelser vil tillegges tilsvarende vekt som uttalelser fra Barnekomiteen. ”General recommendations” vil dermed måtte veie tungt, med moderasjoner for de saker som ikke direkte omfattes av anbefalingen.

Professor Geir Ulfstein skriver at konvensjonsorganers betydning ikke kan følge av forarbeidene. Han uttrykker imidlertid at hva gjelder Rt. 2009 s. 1261 (Ashok) kan bruken av forarbeidene skyldes at de ”anses som et faglig autorativt uttrykk” for hvilken vekt konvensjonsorganenes avgjørelser skal tillegges.¹⁴³ Konvensjonsorganene har som formål å avklare statenes forpliktelser, men kan også inneholde anbefalinger om utforming av politikk. Ulfstein mener derfor at selv om organenes praksis bør tillegges stor vekt av Høyesterett, må det samtidig anvendes en kritisk holdning. Høyesterett må foreta en selvstendig tolkning av konvensjonsforpliktelsene dersom organenes tolkning ikke fremstår som godt begrunnet.¹⁴⁴

¹⁴¹ Presumsjonsprinsippet er tolkningsprinsipp som går ut på at norsk rett presumeres å være i samsvar med folkeretten. Dette medfører at folkeretten har stor vekt som rettskilde. Se for eksempel Rt. 2000 s. 1811 (Finanger I) side 1829.

¹⁴² Ot.prp.nr.93 (2008-2009) *Om lov om endringer i menneskerettsloven mv.* side 32.

¹⁴³ Geir Ulfstein, ”Den rettslige betydningen av avgjørelser fra menneskerettslige konvensjonsorganer”, *Lov og rett*, 2012 side 552-570 (side 565-566).

¹⁴⁴ Geir Ulfstein, ”Høyesteretts anvendelse av traktatorganers tolkningspraksis”, *Lov og rett*, 2016, side 395-404 (side 396 og 404).

Kvinnediskrimineringskonvensjonen inneholder ikke et eksplisitt vern mot seksuell trakassering. Artikkel 11 nr. 1 forplikter partene til å sikre likestilling og å avskaffe diskriminering av kvinner i arbeidslivet. Kvinnekomitéen har i ”general recommendation” nr. 19 uttalt at seksuell trakassering i arbeidslivet skaper problemer for likestillingen, og anbefaler at konvensjonspartene setter i gang tiltak i lov eller på annen måte beskytter kvinner mot kjønnsbasert vold slik som seksuell trakassering i arbeidslivet.¹⁴⁵ Klassifikasjonen av seksuell trakassering som kjønnsbasert vold medfører at seksuell trakassering også faller inn under kvinnediskrimineringskonvensjonens virkeområde. Kvinnekomitéen har nemlig fastslått at kjønnsbasert vold er å anse som diskriminering som er konvensjonens virkeområde etter artikkel 1.¹⁴⁶ Seksuell trakassering er dermed brudd på kvinnekonvensjonen selv utenfor arbeidslivet.

I ”general recommendation” nr. 19 er det gitt en definisjon av seksuell trakassering, som lyder som følger:

”Sexual harassment includes such unwelcome sexually determined behaviour as physical contact and advances, sexually coloured remarks, showing pornography and sexual demands, whether by words or actions.”¹⁴⁷

Kvinnekomitéens definisjon av seksuell trakassering er vid og har i likhet med den norske definisjonen det subjektive elementet om at den seksuelle oppmerksomheten må være uønsket. I motsetning til den norske definisjonen krever imidlertid ikke Kvinnekomitéens definisjon at den seksuelle trakasseringen må ha hatt et bestemt formål eller virkning.

Kvinnekomitéen har uttalt i ”general recommendation” nr. 28 at konvensjonspartene må sikre tilgang på ”affordable, accessible and timely remedies” for kvinner som utsettes for diskriminering etter konvensjonen.¹⁴⁸ Norske kvinner skal altså ha tilgang på rimelige, tilgjengelige og rettidige rettsmidler dersom de utsettes for seksuell trakassering. Det følger også av artikkel 2 bokstav c at det gjelder et effektivitetskrav ved sikring av juridisk beskyttelse.

¹⁴⁵ General recommendation no. 19, 1992, punkt 17 og 24 bokstav t.

¹⁴⁶ General recommendation no. 19, 1992, punkt 6, jf. 17.

¹⁴⁷ General recommendation no. 19, 1992 punkt 18.

¹⁴⁸ General recommendation no. 28, 2010 punkt 34.

Etter norsk rett må kvinner ta saken til domstolene for å få avgjort hvorvidt det har skjedd seksuell trakassering og for å kreve erstatning. Det gis ikke fri rettshjelp i disse sakene, noe som medfører at mange kvinner ikke har råd til å gå videre med saken sin.¹⁴⁹ Rettsadgangen er dermed ikke rimelig eller tilgjengelig. Det finnes knapt eksempler på at saker om seksuell trakassering er tatt til retten, og det finnes bare én dom hvor en kvinne har gått til erstatningssøksmål på dette grunnlaget og vunnet. Dette til tross for at seksuell trakassering er et stort samfunnsproblem. Slik er den juridiske beskyttelse heller ikke effektiv eller rettidig. Norske myndigheter kan derfor ikke sies å oppfylle sine forpliktelser om at rettsmidlet er tilgjengelig, rettidig, rimelig eller effektiv, og oppfyller dermed ikke sine forpliktelser etter kvinnediskrimineringskonvensjonen.

4.3 Norges forpliktelser etter EU-direktiv 2004/113/EF og 2006/54/EF

I det følgende skal det undersøkes hvorvidt Norge oppfyller sine forpliktelser etter EU-direktiv 2004/113/EF og 2006/54/EF.

Norge er part av EØS-avtalen som er inkorporert i norsk rett ved EØS-loven § 1.¹⁵⁰ Gjennom EØS-avtalen har Norge tilgang på det indre marked, samtidig som vi har forpliktet oss til å gjennomføre store deler av EU-retten. Ny EU-rett blir gitt enten som direktiver eller forordninger. Forskjellen mellom disse er at forordninger må vedtas ordrett slik de er gitt av EU, mens det for direktiver er nok at den nasjonale retten er samsvar med direktivets innhold.¹⁵¹

Norsk rett bygger på det dualistiske prinsipp, som innebærer at internasjonal ikke rett blir gjeldende i Norge før den er vedtatt som norsk rett.¹⁵² Dermed blir ikke EU-rett gjeldende i Norge med mindre den eksplisitt vedtas som norsk rett.¹⁵³ Flere av EUs diskrimineringsdirektiver er inntatt EØS-avtalen og gjennomført i norsk rett på grunnlag av at de faller inn under EØS-avtalens virkeområde.¹⁵⁴

EUs likebehandlingsdirektiv (2004/113/EF) om gjennomføring av prinsippet om likebehandling av kvinner og menn når det gjelder tilgang til og levering av varer og tjenester

¹⁴⁹ Lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri rettshjelp.

¹⁵⁰ Lov 27. november 1991 nr. 109 om gjennomføring i norsk rett av hoveddelen i avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS) m.v. (heretter EØS-loven).

¹⁵¹ Jf. Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde, Brussel 2. mai 1992, art. 7 bokstav a og b.

¹⁵² Fredrik Sejersted mfl., *EØS-rett*, 3. utgave, Oslo 2011, side 195.

¹⁵³ Se for eksempel Rt. 2000 s. 1811 (Finanger I).

¹⁵⁴ Prop.81 L (2016-2017) *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*, side 45.

og EUs likestillingsdirektiv (2006/54/EF) om gjennomføring av prinsippet om likebehandling av menn og kvinner ved ansettelse og i arbeidsforhold er inntatt i EØS-avtalen og gjennomført i norsk rett.

EU-domstolen har ikke behandlet noen saker om seksuell trakassering etter disse direktivene,¹⁵⁵ og det er derfor utfordrende å utlede noe nærmere innhold av direktivene enn det som følger av ordlyden.

Det følger av både likestillingsdirektivet og likebehandlingsdirektivet at seksuell trakassering er i strid med prinsippet om likebehandling mellom kvinner og menn, og skal regnes som forbudt kjønnsdiskriminering.¹⁵⁶ Det følger videre av likestillingsdirektivets fortale punkt 6 at seksuell trakassering forekommer i ulike sider av arbeidslivet, og at seksuell trakassering derfor bør bli forbudt og underlagt effektive, forholdsmessige og avskrekkende straffer. Likestillingsdirektivet og likebehandlingsdirektivet er begge minimumsdirektiver, jf. henholdsvis artikkel 27 nr. 1 og artikkel 7 nr. 1. Dette innebærer at statene kan ha et enda sterkere vern enn det som kreves etter direktivet.

Likestillingsdirektivets artikkel 2 nr. 1 bokstav d definerer seksuell trakassering som;

”where any form of unwanted verbal, non-verbal or physical conduct of a sexual nature occurs, with the purpose or effect of violating the dignity of a person, in particular when creating an intimidating, hostile, degrading, humiliating or offensive environment”.

Den samme definisjon følger av likebehandlingsdirektivets artikkel 2 bokstav d. Denne definisjonen av seksuell trakassering er etter sin ordlyd svært lik den norske definisjonen i ldl. § 13 (3). Også her kan seksuell trakassering skje i alle former, samtidig som det stilles krav til formål eller virkning av handlingene.

Likebehandlingsdirektivet artikkel 14 og likestillingsdirektivet artikkel 25 omhandler sanksjoner ved brudd på nasjonale bestemmelser som vedtas i henhold til direktivet. Her følger det at sanksjonen, som kan være erstatning til offeret, må være effektiv, forholdsmessig og avskrekkende. Det følger dermed i likhet med kvinnekonvensjonen også her et

¹⁵⁵ jf. søk i EU-domstolens egen database Curia samt søk i EUR-lex og på lovdata.

¹⁵⁶ Likestillingsdirektivets fortale punkt 6, jf. artikkel 2 bokstav a og artikkel 4. Likebehandlingsdirektivet artikkel 4 nr. 3.

effektivitetskrav i saker om seksuell trakassering. Av samme grunner som redegjort for under kvinnekonvensjonen er kravet til effektivitet heller ikke her oppfylt.

Det følger også av likestillingsdirektivets artikkel 18 at kompensasjon eller reparasjon av kjønnsdiskriminering, som jf. fortalens punkt 6 omfatter seksuell trakassering, skal være avskrekkende og forholdsmessig. Det presiseres at det ikke kan fastsettes en øvre grense for slik erstatning bortsett fra i de tilfeller arbeidsgiver kan bevise at den eneste skade arbeidssøkeren fikk var ikke å få behandlet sin arbeidssøknad.

Som gjennomgått i kapittel 3 følger det av forarbeidene til likestillings- og diskrimineringsloven at oppreisningsbeløpene etter loven forutsettes holdt mellom 20.000 og 80.000 kroner. Det er dermed satt en øvre grense for erstatning som ikke er forenelig med våre forpliktelser etter EUs likestillingsdirektiv.

Oppreisningssummen på 80 000 kroner sett i sammenheng med oppreisningssummen på andre rettsområder viser at nivået er avskrekkende i norsk sammenheng.¹⁵⁷ Dette innebærer at nivået på oppreisningene i norsk rett er i samsvar med vår forpliktelse om avskrekkende erstatningssummen etter EUs likestillingsdirektiv.

Det siste kravet etter direktivene er at erstatningen må stå i et rimelig forhold til krenkelsen. Dette taler for at de mildeste krenkelsene, som for eksempel blikk, vil måtte føre til en mye lavere oppreisningssum enn de mer alvorlige krenkelsene. Samtidig vil kravet om avskrekkende nivå tvinge oppreisningssummen til et beløp som likevel vil være høyt, selv om det vil være variasjon basert på alvorlighet. Fokuset på oppreisningens rimelighet i ldl. § 38 (1) synes å svare til diskrimineringsdirektivenes krav.¹⁵⁸

Konklusjonen er etter dette at norske myndigheter ikke oppfyller sine forpliktelser etter de nevnte direktiver.

4.4 Norges forpliktelser etter Istanbul-konvensjonen

Norge har ratifisert Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner (heretter Istanbul-konvensjonen). Ved ratifiseringen ble det

¹⁵⁷ Til sammenligning ble det nylig tilkjent 10 000 kroner i oppreisning for kroppsskade i LF-2018-101378 og 70 000 kroner i oppreisning for mishandling av samboer i over 6 måneder i LB-2017-173155.

¹⁵⁸ Se avhandlingens kap. 3.5.2.

i innstillingen fra justisdepartementet antatt at Norge oppfyller alle konvensjonens krav.¹⁵⁹ I det følgende skal det undersøkes hvorvidt Norge faktisk oppfyller sine forpliktelser etter Istanbul-konvensjonen.

Formålet med Istanbul-konvensjonen er blant annet å avskaffe all diskriminering og å fremme likestilling, jf. artikkel 1 nr. 1 bokstav b. I konvensjonens fortale erkjenner konvensjonspartene at kvinner ofte utsettes for alvorlig vold, som kan være for eksempel seksuell trakassering, og at dette er et stort hinder for likestilling mellom kvinner og menn.¹⁶⁰

Artikkel 40 forplikter statene til ved lov eller på annen måte å sikre straffeforfølgning eller annen forfølgning av seksuell trakassering, som defineres som;

”any form of unwanted verbal, non-verbal or physical conduct of a sexual nature with the purpose or effect of violating the dignity of a person, in particular when creating an intimidating, hostile, degrading, humiliating or offensive environment, is subject to criminal or other legal sanction.”

Det følger av både innstillingen og proposisjonen til ratifiseringen av konvensjonen at departementet anser norsk rett å oppfylle konvensjonens krav fullt ut.¹⁶¹ For saker om seksuell trakassering er noen handlinger omfattet av straffeloven og for øvrige handlinger kan det kreves oppreisning og erstatning.¹⁶²

Konvensjonen har beskjedne krav sammenlignet med de tidligere behandlede internasjonale forpliktelsene. Det stilles krav til at seksuell trakassering sanksjoneres med straff eller annen reaksjon. Norges tilnærming med å anvende straff for noen tilfeller, og å idømme erstatning for alle øvrige tilfeller må dermed sies å oppfylle konvensjonens krav.

¹⁵⁹ Innst.301 S (2016-2017) *Innstilling fra justiskomiteen om Samtykke til ratifikasjon av Europarådets konvensjon av 11. mai 2011 om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner*, side 1.

¹⁶⁰ Istanbul-konvensjonens fortale avsnitt 12.

¹⁶¹ Prop. 66 S (2016-2017) *Samtykke til ratifikasjon av Europarådets konvensjon av 11. mai 2011 om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner*, side 5 og Innst. 301 S (2016-2017) *Innstilling fra justiskomiteen om Samtykke til ratifikasjon av Europarådets konvensjon av 11. mai 2011 om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner*, side 1.

¹⁶² Prop. 66 S (2016-2017) *Samtykke til ratifikasjon av Europarådets konvensjon av 11. mai 2011 om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner* side 19.

4.5 Norges forpliktelser etter Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen

4.5.1 Innledning

I det følgende skal det undersøkes hvorvidt Norge oppfyller sine forpliktelser etter EMK.

Avgjørelsene av Den europeiske menneskerettighetsdomstol er en svært tungvektig, og som regel avgjørende, rettskilde ved tolkningen EMK.¹⁶³ Selv om EMD og nasjonale domstoler i prinsippet skal tolke EMK på samme måte, har EMD vist seg ikke bare å avklare hva som ligger innenfor konvensjonens bestemmelser, men også å utvikle dens innhold ved å anvende en dynamisk fortolkning. EMD har uttalt at EMK ”is a living instrument”¹⁶⁴, altså at konvensjonen er dynamisk og forandres med tiden. Det er ikke uproblematisk at EMD anvender en slik dynamisk tolkning. Når nasjonale domstoler skal tolke EMK må denne forskjellen tas i betraktning.¹⁶⁵

Høyesterett har i Rt. 2000 s. 996 (Böhler-dommen) slått fast flere prinsipper ved tolkningen av EMK. Det fremkommer blant annet at det er EMD som har ansvaret for utviklingen av konvensjonen, og at ved tolkning av EMK må norske domstoler forholde seg til konvensjonsteksten, alminnelige formålsbetraktninger, og EMDs praksis.¹⁶⁶

Både forbudet mot blant annet nedverdiggende behandling i artikkel 3 og artikkel 8 om rett til respekt for sitt privatliv er interessante å undersøke i forbindelse med forbudet mot seksuell trakassering. I EMDs avgjørelse Dordevic mot Kroatia ble trakassering av en funksjonshemmet mann ansett å være så alvorlig at den ble omfattet EMK artikkel 3. Trakasseringen var utført av barn, var av både fysisk og psykisk art, og varte i omtrent to og et halvt år. Søkeren ble blant annet brent med sigaretter, spyttet på og truet.¹⁶⁷ EMDs avgjørelse tyder på at artikkel 3 også kan være aktuell i saker om seksuell trakassering. Det finnes imidlertid lite annen praksis som gir grunnlag for analyse, og fokus i avhandlingen vil derfor være på EMK artikkel 8.

¹⁶³ Jf. EMK artikkel 19 og 46.

¹⁶⁴ Austin og andre mot Storbritannia, 2012, (sak 39692/09, 40713/09 og 41008/09), premiss 53. Første gang uttalt i Tyrer mot UK, 1978, (sak 5856/72), premiss 31.

¹⁶⁵ John Fridrik Kjølbro, *Den europeiske menneskerettighetskonvention*, Danmark 2017, side 25.

¹⁶⁶ Rt. 2000 s. 996 (Böhler) side 1007.

¹⁶⁷ Dordevic mot Kroatia, 2012, (sak 41526/10), premiss 90-96.

EMK artikkel 8 nr. 1 gir rett til respekt for sitt privatliv. Retten til respekt for sitt privatliv er også en grunnlovsfestet menneskerettighet nedfelt i Grunnloven § 102 (1) første punktum. Ordlyden i Grunnloven § 102 (1) er svært vid, og gir liten veiledning om det nærmere innholdet i begrepet privatliv. Høyesterett har blant annet i Rt. 2015 s. 93 (Maria-dommen) uttalt at det ikke finnes noen uttømmende definisjon, men viser til at ”sentralt i den foreliggende praksis fra EMD står blant annet menneskets fysiske og psykiske integritet, alle de ulike elementene i den enkeltes identitet i videste forstand, og den personlige autonomi.”¹⁶⁸

Grunnloven § 102 er inntatt i Grunnlovens kapittel E om menneskerettigheter, og bygger på EMK artikkel 8 og SP¹⁶⁹ artikkel 17. Forholdet mellom Grl. § 102 og EMK artikkel 8 er avklart av Høyesterett i flere avgjørelser. I Rt. 2015 s. 93 (Mariadommen) ble det uttalt at Grunnlovsbestemmelsen skal tolkes i lys av EMK artikkel 8.¹⁷⁰ EMDs praksis om EMK art. 8 har dermed stor betydning for tolkningen Grunnloven § 102. Det følger videre av samme dom at for å gjøre inngrep i Grunnloven § 102 stilles samme vilkår som for å gjøre inngrep i EMK art. 8.¹⁷¹

På bakgrunn av det ovennevnte vil det som videre undersøkes i forbindelse med EMK art. 8 sannsynligvis også kunne legges til grunn ved tolkningen av Grunnloven § 102.

4.5.2 Positive og negative forpliktelser etter EMK artikkel 8

EMK artikkel 8 nr. 1 gir enhver rett til respekt for sitt privatliv. Privatliv er et svært vidt begrep og en ordinær ordlydstolkning av begrepet vil omfatte mange typer forhold. Seksualitet og vennekrets vil være typiske forhold man anser som private. Konvensjonens formål gir ingen generelle holdepunkter for hvordan begrepet privatliv bør tolkes, og det må derfor ses til EMDs praksis for nærmere avgrensning av begrepet.

I *Pretty mot Storbritannia* uttaler EMD at begrepet privatliv er vidt og at det ikke kan gis en uttømmende definisjon av innholdet. Retten til privatliv omfatter både den psykiske og fysiske integritet og kan noen ganger også omfatte aspekter av den fysiske og sosiale identitet.¹⁷² Den personlige utvikling og retten til å etablere og utvikle forhold til andre mennesker er også omfattet av retten til privatliv.¹⁷³ I *Von Hannover mot Tyskland* nummer 2

¹⁶⁸ Rt. 2015 s. 93 (Mariadommen) avsnitt 58.

¹⁶⁹ Internasjonal konvensjon om sivile og politiske rettigheter, 16. desember 1966.

¹⁷⁰ Rt. 2015 s. 93 (Maria) avsnitt 57.

¹⁷¹ Rt. 2015 s. 93 (Maria) avsnitt 60.

¹⁷² *Pretty mot Storbritannia*, 2002, (sak 2346/02), premiss 61.

¹⁷³ *Pretty mot Storbritannia*, 2002, (sak 2346/02), premiss 61.

uttales det videre at det slik er en samspillssone mellom personer som selv i offentlig sammenheng kan falle inn under retten til privatliv.¹⁷⁴

I Mikulić mot Croatia uttaler EMD at selv om den essensielle målsetningen med EMK artikkel 8 er å beskytte individer fra vilkårlige inngrep fra myndighetene, pålegger den ikke bare staten en negativ plikt til å avstå fra slike inngrep. Det kan også foreligge en positiv forpliktelse til å sikre retten til respekt for privatliv eller familieliv, og disse forpliktelsene kan medføre en forpliktelse til å regulere forholdet selv i den private sfære mellom enkeltpersoner.¹⁷⁵ I Sandra Janković mot Kroatia uttales det videre at EMK artikkel 8 pålegger statene å beskytte individers fysiske og psykiske integritet fra handlinger av andre personer.¹⁷⁶

De aller fleste av handlingene som på nærmere vilkår kan defineres som seksuell trakassering etter ldl. § 13 (3) må etter gjennomgangen av de overnevnte uttalelser kunne sies å falle inn under retten til privatliv etter EMK artikkel 8. Dette gjelder for eksempel blikk, kommentarer og andre henvendelser til et annet menneske som utvikler individets personlighet i samhandling med andre.

Uttalelsene viser at man kan se reguleringen av seksuell trakassering fra to sider. På den ene siden er den vide legaldefinisjonen av seksuell trakassering i norsk rett en begrensning av individets rett til personlig utvikling sammen med andre mennesker. Myndighetene regulerer menneskers samhandling på et detaljnivå ved at for eksempel blikk kan omfattes av forbudet mot seksuell trakassering. På den annen side har statene etter EMK også en forpliktelse til å beskytte borgerne fra tilnærmelser som krenker deres privatliv. Ettersom seksuell trakassering er handlinger som kan krenke et annet menneske og ha store konsekvenser, er det nærliggende å konkludere med at staten har en plikt til å beskytte individene fra seksuell trakassering fra andre mennesker.

Staten har dermed både en positiv og en negativ plikt i saker om seksuell trakassering. Staten har en negativ plikt til ikke å begrense handlefriheten til den som for eksempel sender blikk som oppfattes trakasserende. På den andre siden har staten en positiv plikt til å gi et rettslig vern til den som blir utsatt for det som oppleves som krenkende blikk. Den positive og

¹⁷⁴ Von Hannover mot Tyskland (nr. 2), 2002, (sak 40660/08 and 60641/08), premiss 95.

¹⁷⁵ Mikulić mot Kroatia, 2002, (sak 53176/99), premiss 57.

¹⁷⁶ Sandra Janković mot Kroatia, 2009, (sak 38478/05), premiss 45.

negative forpliktelse kan også leses direkte ut av EMK art. 1 som forplikter statene å respektere og sikre rettighetene som følger av konvensjonen.

Som redegjort for i kapittel 2 omfatter det norske forbudet mot seksuell trakassering handlinger av både høy og lav alvorlighetsgrad. Forbudet omfatter krenkelser av mildest mulig type som for eksempel blick til de mest alvorlige typer seksuell trakassering som voldtekt. Dersom loven håndheves på en tilfredsstillende måte er det derfor ikke tvilsomt at staten har gitt en lov som oppfyller den positive plikten i saker om seksuell trakassering etter EMK artikkel 8.

Forbud mot handlinger som kan oppfattes trakasserende reiser spørsmål om retten til privatliv er krenket. Dette kan være et brudd på statens negative plikt til ikke å begrense menneskers handlefrihet etter EMK artikkel 8. Her er det spesielt interessant at forbudets virke- og håndhevelsesområde etter ldl. § 2 (1) synes også å kunne omfatte helt private forhold, slik som vitser mellom to venner. I denne sammenheng vil det i det følgende vurderes om forbudet mot seksuell trakassering etter likestillings og diskrimineringsloven § 13 (1), jf. (3) kan utgjøre en krenkelse av retten til privatliv etter EMK artikkel 8.

4.5.3 Vurdering av likestillings- og diskrimineringsloven § 13 (1), jf. (3).

Retten til respekt for sitt privatliv er ikke en absolutt menneskerettighet, noe som fremkommer direkte i artikkel 8 nr. 2. Det følger av bestemmelsen at offentlige myndigheter kan gjøre inngrep i denne retten dersom det er i samsvar med loven og er nødvendig i et demokratisk samfunn av hensyn til "national security, public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others."

Bestemmelsen innebærer at selv om handlinger som blick, kommentarer og lignende i samhandling med andre mennesker er omfattet av retten til privatliv, og et forbud mot disse handlingene slik er et inngrep i rettigheten, betyr ikke dette at inngrepet er i strid med EMK artikkel 8 nr. 1.

Det følger av EMK artikkel 8 nr. 2 at inngrep i rettigheter etter denne artikkelen er tillatt dersom det er i samsvar med lov. Herunder stilles det krav til at loven skal være tilgjengelig og presis nok til at individene kan forutse at handlingene de foretar er omfattet av loven, jf.

for eksempel Silver og andre mot Storbritannia.¹⁷⁷ Forbudet mot seksuell trakassering følger av ldl. § 13 (1), jf. (3) og er enkelt tilgjengelig. Bestemmelsens ordlyd er svært vid, og åpner for at mange handlinger kan omfattes av bestemmelsen på nærmere vilkår som i stor grad avhenger av mottakers subjektive opplevelse.¹⁷⁸ Dette medfører at borgerne for å sikre at de ikke utøver seksuell trakassering, vil måtte handle med en sikkerhetsmargin som vil innskrenke handlefriheten mer enn forbudet tilsier. Videre vil den samme objektive handling, som et blick eller en vits, kunne være omfattet av bestemmelsen utført mot en person, mens den ikke er det når den utføres mot en annen. Loven krever heller ingen intensjoner fra individet, noe som medfører at det ikke er forutsigbart for individet om man gjør noe forbudt eller ikke. Dette taler for at bestemmelsen ikke er tilstrekkelig presist utformet.

Videre må inngrepet kunne begrunnes med en av de nevnte formål i artikkelen. Her er hensynet til ”protection of health or morals” og “the protection of the rights and freedoms of others” de relevante hensyn som kan begrunne forbudet mot seksuell trakassering. EMD er i sine avgjørelser svært kortfattet når de fastslår at et inngrep bygger på et hensyn.¹⁷⁹ Hensynet til beskyttelse av helse og moral kan etter ordlyden synes å begrunne forbudet mot seksuell trakassering, da seksuell trakassering kan medføre krenkelse eller skade på et annet menneske. Forbudet mot seksuell trakassering kan videre også begrunnes i hensynet til beskyttelse av andres rettigheter og friheter ved at bestemmelsen søker å beskytte borgernes rett på privatliv.

Til slutt kreves det at inngrepet er nødvendig i et demokratisk samfunn i den konkrete situasjonen. EMD har i avgjørelsen Dudgeon mot Storbritannia uttalt at kravet til nødvendighet ikke skal forstås som ønskelig, fornuftig eller nyttig, men innebærer at det må foreligge ”a pressing social need” for det aktuelle inngrepet. Det uttales videre at statene har en viss skjønnsmargin i disse vurderingene, og at det er denne vurderingen som er gjenstand for EMDs kontroll. Det vil ikke være nødvendig i et demokratisk samfunn med mindre det er et forholdsmessig inngrep sett opp mot formålet.¹⁸⁰

Det er vanskelig å kontrollere egne blick. Det at disse kan misforstås og i ytterste konsekvens bli definert som seksuell trakassering, og følgelig gi grunnlag for erstatning fremstår dermed

¹⁷⁷ Silver og andre mot Storbritannia, 1983, (sak 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75), premiss 87-88.

¹⁷⁸ Se avhandlingens kapittel 2.3.

¹⁷⁹ Jf. S.A.S mot Frankrike, 2014, (sak 43835/11), premiss 114.

¹⁸⁰ Dudgeon mot Storbritannia, 1981, (sak 7525/76), premiss 51-53.

ganske dramatisk. Det kan derfor reises spørsmål om hvorvidt forbudet mot seksuell trakassering er et forholdsmessig inngrep i retten til privatliv når det også omfatter blikk og andre mindre alvorlige handlinger.

Hvorvidt det i det konkrete tilfellet har skjedd en krenkelse av EMK artikkel 8 kan ikke fastslås på generelt grunnlag. Gjennomgangen av vilkårene for inngrep i artikkel 8 nr. 1 med utgangspunkt i enkelte handlinger som blikk viser imidlertid at dersom det ilegges erstatningsansvar for å for eksempel ha sett på noen slik at blikket oppfyller vilkårene til seksuell trakassering, vil det i stor grad gripes inn i de private mellommenneskelige forhold. Virkeområdet for forbudet er ”alle samfunnsområder”, noe som innebærer at også blikk mellom to kjærester vil kunne omfattes. Det vide virkeområdet kombinert med den vide, og i store deler subjektive, definisjonen av seksuell trakassering i nasjonal rett, gjør at håndhevelsen av forbudet i flere tilfeller kan nærme seg en krenkelse av artikkel 8 og dermed være i strid med konvensjonen, jf. artikkel 1.

5 Rettspolitisk vurdering

5.1 Innledning

For å se helheten av reglene som skal forby seksuell trakassering, samt ivareta både mottakers og utøvers rettsvern i en sak om seksuell trakassering, har det vært nødvendig å vurdere likestillings- og diskrimineringsrett, erstatningsrett, sivilprosess og folkerett, og se disse i lys av hverandre. Arbeidet med avhandlingen har avdekket flere svakheter ved den rettslige reguleringen av seksuell trakassering *de lege lata*. I dette kapitlet vil de mest sentrale funnene diskuteres med det formål å komme frem til løsninger som kan bedre dagens rettstilstand, herunder oppfylle våre folkerettslige forpliktelser.

5.2 Bør nemnda få kompetanse til å behandle saker om seksuell trakassering?

Rettstilstanden ved regulering av seksuell trakassering er i dag ikke i overensstemmelse med Norges internasjonale forpliktelser. Det mest alvorlige bruddet på våre forpliktelser er at saker om seksuell trakassering bare kan avgjøres av domstolene, noe som medfører at prosessen verken er effektiv eller rimelig. På grunn av at så få saker blir tatt til retten, er domstolenes håndheving av forbudet mot seksuell trakassering nesten ikke-eksisterende. Dette fører igjen

til at rettstilstanden ikke utvikles eller avklares, og det er vanskelig for borgerne å forutse sin rettsstilling. Erstatningsreglenes preventive formål blir dermed heller ikke realisert.

Den åpenbare løsningen på disse problemene synes være å flytte håndhevingskompetansen til diskrimineringsnemnda, som allerede har kompetanse til å håndheve alle andre former for diskriminering etter likestillings- og diskrimineringsloven. Å gi nemnda denne kompetansen vil gi en betydelig lavere terskel for å få saken sin behandlet, noe som igjen vil bidra til økt behandling og raskere utvikling av praksis på området. De mest usikre sakene vil likevel kunne bli bragt inn for domstolene for avklaring.

Kvinnekomitéen har i sine konkluderende observasjoner for Norge både i 2012 og 2017 uttrykt bekymring over at diskrimineringsnemnda ikke har kompetanse til å avgjøre saker om seksuell trakassering. Komiteen kommer derfor med en anbefaling til Norge om å utvide diskrimineringsnemndas myndighet til også å kunne tildele kompensasjon i flere saker, herunder i saker om seksuell trakassering.¹⁸¹ Den internasjonale anbefaling er dermed klar og tilsier at Norge må endre sin praksis.

Under utarbeidelsen av den nye diskrimineringsombudsloven mente flere høringsinstanser at en ny nemnd burde få kompetanse til å håndheve saker om seksuell trakassering. JURK, Likestillings- og diskrimineringsombudet og Likestillingssenteret, var blant de som stilte seg bak dette synet.¹⁸² Likevel forble kompetansen hos domstolene. Begrunnelsen for dette var det store behovet for høy rettssikkerhet i så alvorlige saker som dette.¹⁸³

2. juli 2018 sendte Barne- og Likestillingsdepartementet ut et høringsnotat om etablering av et lavterskeltilbud for behandling av saker om seksuell trakassering.¹⁸⁴ Høringsnotatet er utarbeidet i henhold til Stortingets anmodningsvedtak av 14. april 2018 som hadde bakgrunn i to representantforslag om kamp og tiltak mot seksuell trakassering.¹⁸⁵ I høringsnotatet foreslås det blant annet at Diskrimineringsnemnda skal få kompetanse til å avgjøre saker om seksuell trakassering. Arbeids- og sosialminister Anniken Hauglie uttalte nylig at det vil

¹⁸¹ Concluding observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 22. Mars 2012 avsnitt 13-14 og Concluding observations on the ninth periodic report of Norway, 22. november 2017 avsnitt 18-19.

¹⁸² Prop.80 L (2016-2017) *Lov om Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda*, side 49-50.

¹⁸³ Prop.80 L (2016-2017) *Lov om Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda*, side 50.

¹⁸⁴ Barne- og likestillingsdepartementet, høringsnotat 2. juli 2018, Forslag om etablering av et lavterskeltilbud for behandling av saker om seksuell trakassering, (se kildeliste for URL-adresse).

¹⁸⁵ Vedtak 602, Dokument 8:75 S (2017-2018), Dokument 8:71 S (2017-2018), og Innst.208 S (2017-2018).

fremmes lovforslag over nyttår.¹⁸⁶ Dette viser at også Stortinget og regjeringen er oppmerksomme på utfordringene som følger av at saker om seksuell trakassering må tas til domstolene for å bli avklart.

I likhet med den ovennevnte uttalelsen fra kvinnekomitéen, synet til høringsinstansene og forslaget i høringsnotatet har jeg kommet til den samme klare anbefaling om at kompetansen til å avgjøre saker om seksuell trakassering bør flyttes fra domstolene og ned på et lettere tilgjengelig nivå.

De rettslige funnene i min avhandling viser imidlertid at slik forbudet mot seksuell trakassering er regulert i dag, er rettsikkerheten for den som blir anklaget så mangelfull det er uforsvarlig å overføre håndhevelseskompetansen til en nemnd. I det følgende vil jeg trekke frem de største utfordringene med dagens rettstilstand, og komme med forslag til endring slik at en overføring av håndhevelseskompetansen fra domstolene til en nemnd blir forsvarlig. Helt sentralt er forslaget om å endre selve definisjonen av seksuell trakassering i likestillings- og diskrimineringsloven § 13 (3).

5.3 Hvordan bør definisjonen av seksuell trakassering endres?

Det største problemet med dagens definisjon av seksuell trakassering i ldl. § 13 (3) er den lave graden av forutberegnelighet. Det er ikke mulig etter ordlyden å kunne forutse hvilke tilfeller som konkret omfattes av bestemmelsen. Mangelen på forutberegnelighet medfører at borgerne vil foreta risikobetraktninger, og få en innrettelsesatferd hvor det blir lagt inn en solid sikkerhetsmargin for å være sikker på ikke å bryte forbudet mot seksuell trakassering. Dette fører til at borgernes handlefrihet i realiteten innskrenkes i mye større utstrekning enn det som er ment fra lovgiverhold. Forutberegneligheten blir med dette helt uakseptabel.

Det er også et problem at det i forarbeidene skilles mellom tilstrekkelig alvorlige tilfeller og øvrige tilfeller. Denne sontringen følger ikke av bestemmelsens ordlyd, noe som kan medføre at saker om seksuell trakassering blir feilbedømt. Forbudet mot seksuell trakassering er svært aktuelt i arbeidslivet og arbeidsgiver plikter å forebygge og hindre seksuell trakassering, jf. ldl. § 16 (6). Det er derfor helt avgjørende at definisjonen av seksuell trakassering er forståelig for ikke-jurister.

¹⁸⁶ ”Hauglie vil flytte saker om seksuell trakassering fra domstoler til nemnd”, *Fri fagbevegelse*, 29. November 2018 (se kildeliste for URL-adresse).

Dersom en ansatt kommer til arbeidsgiver med et varsel om seksuell trakassering, vil det ikke alltid være så lett for arbeidsgiver å vurdere hvorvidt handlingen faller inn under forbudet eller ikke. Dette gjelder særlig kommentarer og mindre alvorlige handlinger. Dersom arbeidsgiver ikke er klar over sontringen som gjøres for alvorlighetsgrad, og varselet ender med oppsigelse av den som er anklaget for handlingen, vil dette kunne medføre omdømmetap og erstatningsansvar for arbeidsgiver dersom den oppsagte reiser sak for retten om urettmessig oppsigelse.

Det at seksuell trakassering nesten direkte fører til et erstatningsansvar stiller også ytterligere krav til bestemmelsens utforming. Det skal både for utøver og mottaker av den uønskede seksuelle oppmerksomhet være mulig å kunne forutse sin rettsstilling for at begges rettsvern skal være reelt. Det må, som følge av de ovennevnte momenter, være et minstekrav ved utforming av ny bestemmelse at skillet mellom tilstrekkelig alvorlige tilfeller og øvrige tilfeller kommer klart frem.

En løsning kan være å gi ldl. § 13 et eget ledd for ”seksuell trakassering” og et annet for ”grov seksuell trakassering”. I det førstnevnte ledd må det fremkomme at mottakeren av den uønskede oppmerksomhet har en aktivitetsplikt.

Straffeloven kan anvendes som rettesnor for å vurdere terskelen for grov seksuell trakassering. De handlinger som omfattes av straffelovens kapittel 26 om seksuallovbrudd burde falle utenfor definisjonen av seksuell trakassering. I dag er for eksempel voldtekt omfattet av forbudet mot seksuell trakassering, noe som i et rent språklig og rettspolitisk syn fremstår som merkelig. En alminnelige person ville ikke omtalt en voldtekt som en ”uønsket seksuell oppmerksomhet”. En slik betegnelse bagatelliserer handlingen voldtekt, til tross for at det er en av de groveste overtredelser av den seksuelle selvbestemmelse. Det vil fremstå lite gjennomtenkt av lovgiver å skulle overlate til en nemnd å behandle hvorvidt en voldtekt i en konkret sak er seksuell trakassering. Nemndsbehandling av et så alvorlig forhold medfører vesentlige rettssikkerhetsmessige betenkeligheter. Særlig fordi saken ville blitt vurdert etter regelen om delt bevisbyrde, noe som vil utfordre uskyldspresumsjonen.

5.4 Rettssikkerhetsbetraktninger

Det kreves høy grad av rettssikkerhet i behandlingen av saker om seksuell trakassering, særlig ettersom vurderingen av handlingene i stor utstrekning bygger på mottakerens subjektive opplevelse. Regelen om delt bevisbyrde taler ytterligere i denne retning. Dersom utøveren

skulle bli funnet å ha utøvd seksuell trakassering, er det svært sannsynlig at det også blir ilagt erstatningsansvar. Alle disse momentene utfordrer utøverens rettssikkerhet.

På mottakerens side er situasjonen slik at det ikke er noe poeng i å ha en rettighet, dersom man ikke har råd til å kjempe for den. Rettstilstanden *de lege lata* gjør at det er vanskelig å forstå om den situasjonen man er i oppfyller vilkårene for seksuell trakassering, og at man dermed med stor sannsynlighet også har et erstatningskrav. Dersom vilkårene for erstatning ikke er oppfylt, er det uklart hvorvidt det i det hele tatt er adgang til å få avgjort om det har forekommet seksuell trakassering. Uavhengig av søksmålstype gjør prosessrisikoen at det vil være en høy terskel for å ta sakene til domstolene. Dette kommer i tillegg til den allerede høye terskelen som mange har for å fremme et søksmål. Derfor er også mottakers rettssikkerhet for dårlig i dagens rettstilstand.

Videre må bestemmelsens håndhevelses- og virkeområde avklares. Dersom forbudet mot seksuell trakassering er ment å skulle håndheves også i de familiære og rent personlige forhold, kan håndhevelsen komme på kant med retten til respekt for sitt privatliv etter EMK artikkel 8 nr. 1 fordi det gripes inn i de mest private forhold. Det at lovens virkeområde og håndhevelsesområde skal være to ulike områder, er også en lovgiverteknikk det bør tas avstand fra. Et forbud uten rettsvirkning, eller enda verre – et forbud med uforutsigbar håndhevelse – gjør at borgerne enten kan ignorere forbudet, eller må ”våge” å se bort fra det i den tro at forbudet ikke kan håndheves. Dette skaper en uforutsigbarhet som gir lav rettssikkerhet og gjør rettstilstanden uholdbar.

Med det økte fokuset på seksuell trakassering de to siste årene er det grunn til å tro at det vil komme flere tilfeller som behøver en rettslig avklaring. Det er derfor behov for en snarlig endring i tråd med argumentene over. Det er særlig viktig at håndhevingsmyndigheten kan delegeres til nemnda for en mer effektiv prosess, og at det vedtas en ordlyd som ivaretar både rettsikkerhet og våre internasjonale forpliktelser i saker om seksuell trakassering.

6 Kildeliste

6.1 Lover, konvensjoner og lignende

Norske lover

<i>Navn - forkortelse</i>	<i>Fullstendig tittel</i>
Grunnloven – Grl.	Kongeriket Norges Grunnlov av 17. mai 1814
Arbeidsmiljøloven	Lov 17. juni 2005 nr. 62 om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven)
Diskrimineringsloven om etnisitet	Lov 21. juni 2013 nr. 60 om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion og livssyn (diskrimineringsloven om etnisitet)
Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven	Lov 21. juni 2013 nr. 61 om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)
Diskrimineringsloven om seksuell orientering	Lov 21. juni 2013 nr. 58 om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk (diskrimineringsloven om seksuell orientering)
Diskrimineringsombudsloven	Lov 16. juni 2017 nr. 50 om likestillings- og diskrimineringsombudet og diskrimineringsnemnda (diskrimineringsombudsloven)
Endringslov til diskrimineringsombudsloven	Lov om endringer i diskrimineringsombudsloven mv. av 19. desember 2017 nr. 114
EØS-loven	Lov 27. november 1992 nr. 109 om gjennomføring i norsk rett av hoveddelen i avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS) m.v. (EØS-loven)
Foreldelsesloven	Lov 18. mai 1979 nr. 18 om foreldelse av fordringer (foreldelsesloven)
Likestillingsloven	Lov 9. juni 1978 nr. 45 om likestilling mellom kjønnene (likestillingsloven)
Likestillingsloven	Lov 21. juni 2013 nr. 59 om likestilling mellom kjønnene (likestillingsloven)

Likestillings- og diskrimineringsloven – ldl.	Lov 16. juni 2017 nr. 51 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven)
Menneskerettsloven	Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven)
Retts hjelploven	Lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri retts hjelp (retts hjelploven)
Skadeerstatningsloven – skl.	Lov 13. juni 1969 nr. 26 om skadeerstatning (skadeerstatningsloven)
Straffeloven – strl.	Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven)
Tvangsfullbyrdelsesloven – tvangsl.	Lov 26. juni 1992 nr. 86 - om tvangsfullbyrdelse og midlertidig sikring (tvangsfullbyrdelsesloven)
Tvisteloven	Lov 17. juni 2005 nr. 90 om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven)

Internasjonale konvensjoner og lignende

<i>Navn – forkortelse</i>	<i>Fullstendig tittel</i>
Den europeiske menneskerettighetskonvensjon – EMK	Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter, Roma 4. november 1950
EØS-avtalen	Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde, Brüssel 2. mai 1992 (EØS-avtalen)
Internasjonal konvensjon om sivile og politiske rettigheter – SP	Internasjonal konvensjon om sivile og politiske rettigheter, 16. desember 1966
Istanbul-konvensjonen	Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner CETS 210
Kvinnediskrimineringskonvensjonen	De forente nasjoners internasjonale konvensjon 18. desember 1979 om avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner med tilleggsprotokoll 6. oktober 1999
Wien-konvensjonen	Wienkonvensjonen om traktatretten, 23. mai 1969

Directive 2006/54/EC	Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast)
Council Directive 2004/113/EC	Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services

6.2 Forarbeider, stortingsdokumenter og lignende

Lovforarbeider

<i>Kort referanse</i>	<i>Fullstendig referanse</i>
Ot.prp.nr.33 (1974–1975)	Ot.prp.nr.33 (1974–1975) Lov om likestilling mellom kjønnene
Ot.prp.nr.1 (1977-1978)	Ot.prp.nr.1 (1977-1978) Lov om likestilling mellom kjønnene
Ot.prp.nr.77 (2000–2001)	Ot.prp.nr.77 (2000–2001) Om lov om endringer i likestillingsloven mv. (plikt til å arbeide for likestilling, skjerping av forbudet mot forskjellsbehandling på grunn av kjønn, forbud mot seksuell trakassering mv.)
Ot.prp.nr.49 (2004–2005)	Ot.prp.nr.49 (2004–2005) Om lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven)
Ot.prp.nr.51 (2004–2005)	Ot.prp.nr.51 (2004–2005) Om lov om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven)
Ot.prp.nr.93 (2008-2009)	Ot.prp.nr.93 (2008-2009) Om lov om endringer i menneskerettsloven mv. (inkorporering av kvinnekjennetingskonvensjonen)
Prop.88 L (2012-2013)	Prop.88 L (2012–2013) Diskrimineringslovgivning (diskrimineringsloven om seksuell orientering,

	likestillingsloven, diskrimineringsloven om etnisitet, diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)
Prop.66 S (2016–2017)	Prop.66 S (2016–2017) Samtykke til ratifikasjon av Europarådets konvensjon av 11. mai 2011 om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner
Prop.80 L (2016–2017)	Prop.80 L (2016–2017) Lov om Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda (diskrimineringsombudsloven)
Prop.81 L (2016–2017)	Prop.81 L (2016–2017) Lov om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven)
Prop.10 L (2017–2018)	Prop.10 L (2017–2018) Endringer i diskrimineringsombudsloven mv.
Innst.301 S (2016-2017)	Innst.301 S (2016-2017) Innstilling fra justiskomiteen om Samtykke til ratifikasjon av Europarådets konvensjon av 11. mai 2011 om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner
Innst.389 L (2016-2017)	Innst.389 L (2016-2017) Innstilling fra familie- og kulturkomiteen om Lov om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven)
Representantforslag om tiltak mot seksuell trakassering 71 S (2017–2018), Dokument 8:71 S (2017-2018)	Representantforslag 71 S (2017-2018), Dokument 8:71 S (2017-2018), <i>Representantforslag fra stortingsrepresentant Bjørnar Moxnes om tiltak mot seksuell trakassering</i>
Representantforslag om kamp mot seksuell trakassering 75 S (2017-2018), Dokument 8:75 S (2017-2018)	Representantforslag 75 S (2017-2018), Dokument 8:75 S (2017-2018), <i>Representantforslag fra stortingsrepresentantene Freddy André Øvstegård, Kari Elisabeth Kaski, Mona Lill Fagerås og Solfrid Lerbrekk om kamp mot seksuell trakassering</i>

Innstilling 208 S (2017-2018)	Innstilling 208 S (2017-2018), <i>Innstilling fra familie- og kulturkomiteen om Representantforslag fra stortingsrepresentant Bjørnar Moxnes om tiltak mot seksuell trakassering og Representantforslag fra stortingsrepresentantene Freddy André Øvstegård, Kari Elisabeth Kaski, Mona Lill Fagerås og Solfrid Lerbrekk om kamp mot seksuell trakassering</i>
Anmodningsvedtak (2018)	Vedtak nr. 602 av 12.04.2018 i sak Innstilling 208 S (2017-2018), https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Vedtak/Vedtak/Sak/?p=70317 , sist besøkt 13.12.18
Høringsnotat (2018)	Barne- og likestillingsdepartementet, høringsnotat av 2. juli 2018, <i>Lavterskeltilbud for behandling av saker om seksuell trakassering etter likestillings- og diskrimineringsloven</i> , https://www.regjeringen.no/contentassets/f438ade8b64a476fb98979f28668cc35/horingsnotat.pdf , sist besøkt 13.12.18

Dokumenter fra kvinnekomitéen

Kort referanse	Fullstendig referanse	URL-adresse og dato sist besøkt
General recommendation no. 19	The Committee on the Elimination of Discrimination against Women, General Recommendation 19: Violence against women, 11th session, 1992.	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/NOR/CO/9&Lang=En 15.11.2018
General recommendation no. 28	The Committee on the Elimination of Discrimination against Women, General Recommendation 28: On the Core obligations of States parties under article 2 of the Convention on	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/GC/28&Lang=en 15.11.2018

	the Elimination of All Forms of Discrimination against Woman. CEDAW/C/GC/28, 2010.	
Concluding observation no. 9, Norway	Concluding observations on the ninth periodic report of Norway, 22. november 2017. CEDAW/C/NOR/CO/9.	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/NOR/CO/9&Lang=En 15.11.2018
Concluding observation no. 8, Norway	Concluding observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 22. Mars 2012 CEDAW/C/NOR/8	https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fNOR%2fCO%2f8&Lang=en 15.11.2018

6.3 Rettspraksis

Høyesterettspraksis

Rt. 1959 s. 666 (Steinrasdommen)

Rt. 1992 s. 453 (Furunkulose)

Rt. 1992 s. 64 (P-pilledom II)

Rt. 1995 s. 1106

Rt. 1997 s. 1 (Rossnes)

Rt. 2000 s. 996 (Bøhler)

Rt. 2000 s. 1811 (Finanger I)

Rt. 2001 s. 320 (Nilsen)

Rt. 2002 s. 273

Rt. 2005 s. 1104

Rt. 2006 s. 106

Rt. 2007 s. 158 (Pseudoanfall)

Rt. 2007 s. 172 (Schizofreni)

Rt. 2008 s. 362 (Naturbetong)

Rt. 2009 s. 1261 (Ashok)

Rt. 2010 s. 897

Rt. 2012 s. 424

Rt. 2015 s. 1313

Rt. 2015 s. 93 (Maria)

HR-2016-2178-U

HR-2018-2080-A

Lagmannsrettspraksis

LG-1999-2025

LA-2009-202366

LA-2010-100200

LB-2017-173155

LF-2018-101378

Tingrettspraksis

TNERO-2010-146183

TOSLO-2015-31314

Praksis fra den europeiske menneskerettighetsdomstolen

Tyrer mot UK, 25.04.1978, (sak 5856/72).

Dudgeon mot Storbritannia, 22.10.1981, (sak 7525/76).

Silver og andre mot Storbritannia, 25.03.1983, (sak 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75).

Von Hannover mot Tyskland (nr. 2), 07.02.2002, (sak 40660/08 and 60641/08).

Pretty mot Storbritannia, 29.04.2002, (sak 2346/02).

Mikulić mot Kroatia, 07.02.2002, (sak 53176/99).

Sandra Janković mot Kroatia, 05.03.2009, (sak 38478/05).

Austin og andre mot Storbritannia, 15.03.2012, (sak 39692/09, 40713/09 og 41008/09).

Dordevic mot Kroatia, 24.07.2012, (sak 41526/10).

S.A.S mot Frankrike, 01.07.2014, (sak 43835/11).

6.4 Juridisk litteratur og lignende

Juridiske bøker

Hagstrøm, Viggo og Are Stenvik, *Erstatningsrett* (Oslo 2015).

Kjelland, Morten, *Særlig sårbarhet i personskadeerstatningsretten – en analyse av generelle og spesielle årsaksregler* (Oslo 2008).

Kjøbro, Jon Fridrik, *Den europeiske menneskerettigheds konvention – for praktikere*, 4. utgave (København 2017).

Lødrup, Peter, *Lærebok i erstatningsrett*, 6. utgave (Oslo 2009).

Lødrup, Peter og John Asland, *Oversikt over erstatningsretten*, 8. utgave (Latvia 2013).

Nygaard, Nils, *Skade og ansvar*, 6. utgåve (Bergen 2007).

Sejersted, Fredrik mfl., *EØS-rett*, 3. utgave (Oslo 2011).

Skoghøy, Jens Edvin A, *Tvisteløsning*, 3. utgave (Oslo 2017).

Juridiske artikler

Ulfstein, Geir, ”Den rettslige betydningen av avgjørelser fra menneskerettslige konvensjonsorganer”, *Lov og rett*, 2012, side 552-570.

Ulfstein, Geir, ”Høyesteretts anvendelse av traktatorganers tolkningspraksis”, *Lov og rett*, 2016, side 395-404.

Foredrag

Hege Brækhus, *Seksuell trakassering: gammelt fenomen – ny forståelse*, foredrag ved lørdagsuniversitetet ved Det juridiske fakultet, UiT, 10 mars 2018.

Lovkommentar på Rettsdata

Askeland, Bjarte, Norsk lovkommentar på Rettsdata, Skadeerstatningsloven, sist hovedrevidert 08.02.2018, Note 76 til skadeerstatningsloven § 2-1.

6.5 Nettbaserte kilder

<i>Dato sist besøkt</i>	<i>Fullstendig referanse</i>	<i>Nettside: URL-adresse</i>
Artikler		
25.11.18	Buanes, Frode og Jorun S. F. Aartun, ”Må fortsatt møte på tinget”, <i>Dagens næringsliv</i> , 16. januar 2018.	https://www.dn.no/politikk/arbeiderpartiet/unge-hoyre/fremskrittspartiet/ma-fortsatt-mote-pa-tinget/2-1-252844
25.11.18	Lindblad, Knut-Eirik, ”Davy Wathne (67) er ferdig i TV 2: Jeg tar konsekvensen. Min tid i TV 2 er over.”, <i>Dagbladet</i> , 7. desember 2017.	https://www.dagbladet.no/kultur/davy-wathne-67-er-ferdig-i-tv-2--jeg-tar-konsekvensen-min-tid-i-tv-2-er-over/68991212
25.11.18	NTB, ”En av tre unge sykepleiere opplever trakassering av pasienter”, <i>Dagens næringsliv</i> , 12. februar 2018.	https://www.dn.no/arbeidsliv/norsk-sykepleierforbund/sykepleien/metoo/en-av-tre-unge-sykepleiere-opplever-trakassering-av-pasienter/2-1-272819
04.12.18	Sollie, Kristian, ”Hauglie vil flytte saker om seksuell trakassering fra domstoler til nemnd”, <i>Fri fagbevegelse</i> , 29. November 2018	https://frifagbevegelse.no/nyheter/hauglie-vil-flytte-saker-om-seksuell-trakassering-fra-domstoler-til-nemnd-6.158.598562.4600fd6bd3
25.11.18	Steenbuch, Bethen og Eirik Husøy, ”Millioner deler i sosiale medier at de har blitt utsatt for seksuell trakassering”, <i>Aftenposten</i> , 17. Oktober 2017.	https://www.aftenposten.no/norge/i/oddaB/Millioner-deler-i-sosiale-medier-at-de-har-blitt-utsatt-for-seksuell-trakassering

- 25.11.18 Olsson, Svein Vestrum, <https://www.nrk.no/norge/rush-til-likestillingsombudet-etter-meetoo-kampanjen-1.13782758>
”Rush til Likestillingsombudet etter Meetoo-kampanjen”,
NRK, 17. November 2017.

Statistikk og undersøkelser

- 07.12.18 Bakken, Anders (2018) https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi9sqbdso7fAhXvkYsKHUbDC8wQFjADegQIBhAC&url=http%3A%2F%2Fwww.hioa.no%2Fcontent%2Fdownload%2F147550%2F4124628%2Ffile%2FUngdata-2018.%2520Nasjonale%2520resultater.pdf&usg=AOvVaw2fuc0YuVHCwk_4UDfZ_kyp
Ungdata. Nasjonale resultater 2018, *NOVA rapport 8/18*, Oslo: NOVA
- 07.12.18 Arbeidsmiljø, <https://www.ssb.no/arbmiljo>
levekårsundersøkelsen, *Statistisk Sentralbyrå (SSB)*, 27. juni 2017.